

319.994

35

22
2011

Ókortudományi Értesítő

XXII. szám

Főszerkesztő:

Németh György

Szerkesztő:

Forisek Péter

Debrecen
2011

A kiadvány az Ókortudományi Társaság erkölcsi támogatásával jelent meg.

Jelen szám megjelentetéséhez segítséget nyújtott
DE BTK Történelmi Intézet
DE BTK Történelem Doktori Program

Köszönjük nekik.

Felelős kiadó Németh György.

ISSN 1417-8532

Címeink:

weboldalunk: <http://delfin.unideb.hu/~history/okor/oke.html>

Németh György
ELTE BTK Ókortörténeti Tanszék
1364 Budapest Pf. 107
kritias@freemail.hu

Forisek Péter
DE Ókortörténeti Tanszék
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
pforisek2@yahoo.com

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében
4032 Debrecen Egyetem tér 1.

NEKROLÓG

Pekáry Tamás †

Pekáry Tamás egyike azoknak a magyar ókortudatósoknak, akik Alföldi András példáját követve elhagyták a kommunista Magyarországot és az emigrációban sokra vitték, ahol, noha teljesen otthonosak lettek svájci, amerikai vagy németországi új hazájukban, a lelkükben mindig magyarok maradtak. 1929. szeptember 13-án született Budapesten. 1947 és 1952 között ott végezte egyetemi tanulmányait, több emigráns társához hasonlóan régészet szakon, a klasszika archeológia és a provinciális régészet fő szakjával. Ebben a vonatkozásban is, mint Alföldi András követője, egyben már egyetemista korában – gyakorlatilag mint autodidakta – elmélyült a numizmatikában; első tanulmányában, amely 1953-ban jelent meg az *Archaeologiai Értesítő*ben, Aquincum pénzforgalmát dolgozta fel. Már mint diák ill. egyetemista, majd főleg az emigráció első éveiben alaposan elsajátította a görög és a latin nyelvet is, ami képessé tette arra, hogy úttörő munkákat tegyen közzé olyan régészeti kérdésekről, amelyeket az antik irodalmi és epigráfiai források széleskörű használatával egészen új megvilágításba tudott helyezni. 1952 és 1956 között a Keszthelyi Múzeum, majd az Aquincum Múzeum munkatársa volt. 1956-ban, a forradalom leverése után feleségével, a kolozsvári születésű sporttanárnő Irénnel együtt Nyugatra menekült, ahol – még egyszer ugyanúgy, mint Alföldi András – Svájcban telepedett le. 1964-ig a Berni Egyetemen dolgozott mint tanársegéd; 1959-ben ott doktorált az ókortörténet, a régészet és a latin filológia szaktárgyakban. Doktori disszertációja, amely a 161 és 235 közötti római pénztörténetről, többek között a császárkori infláció kezdeteiről szólt, rövidített formában a *Historia* 1959-es évfolyamában jelent meg. 1964-től kezdve Németországban élt. 1971-ig a Kieli Egyetemen volt docens, majd professzor; 1965-ben itt szerezte meg a magántanári képesítést a római úthálózat közigazgatását feldolgozó alapvető munkájával. 1971-ben a Münsteri Egyetemre hívták meg professzornak, ahol 1994-ben történt nyugdíjazásáig az Ókortörténeti és Epigráfiai Intézet igazgatója volt. Egyetemi órái a hallgatók körében igen nagy népszerűségnek örvendtek. Több kitűnő tanítványt nevelt ki. Nagyon szeretett utazni, főleg Olaszországban, továbbá Franciaországban, ahol a nyári szabadságot – többnyire antik auktorok olvasásával – hosszú éveken át az Atlanti Óceán partján fekvő nyaralójukban töltötte. Nyugdíjazása után sem szűnt meg dolgozni; amellet még sokáig járt feleségével együtt teniszezni és síelni. Egészsége az utolsó években megromlott, és miután 2009-ben elveszítette a feleségét, többé már nem tudott igazán talpraállni. Súlyos betegséggel került kórházba, ahol 2010. február 22-én hunyt el.

Pekáry Tamás rendkívül széles látókörű, Alföldi Andrásához hasonlóan sokoldalú tudós volt. Svájci munkásságát többek között azzal kezdte, hogy összeállította a római birodalom 3. századi válságát illető, 1939 és 1959 folytatott kutatásokról szóló összefoglaló, kritikus és a tudományt sok tekintetben előrevivő ismertetést, amely mint a berni Gerold Walser és Pekáry Tamás közös könyve jelent meg, de legnagyobb részben Pekáry munkája volt. Nem egyszer írt római történetírókról, így Tacitusról és a *Historia* Augustáról. Numizmatikai érdeklődését mindvégig megtartotta. Több éremkincsletet publikált magyarországi és svájci lelőhelyekről; könyvet írt a svájci Vindonissa pénzforgalmáról; tanulmányokat tett közzé a későrómai éremverés különböző kérdéseiről, a római pénzgazdálkodás korlátairól; a pénzforgalom alapján meghatározta a 260-as és 270-es években fennálló galliai „Sonderreich” kiterjedését. Mint epigráfus nemcsak Svájcban talált feliratokat dolgozott fel és adott ki, hanem a kisázsiai Milétosban előkerült számos görög nyelvű feliratos emléket is. Ott az 1960-as években részt vett az ásatásokon (magyarországi múzeumi munkatárs korában ásatási jelentéseket is publikált), és úgy beledolgozta magát Kisázsia régészeti és feliratos emléktanyájába, hogy az „Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt” kiadványso-

rozat szerkesztősege őt bízta meg a „Kleinasien unter römischen Herrschaft” című összefoglaló áttekintés elkészítésével.

Mint régészt elsősorban a római művészet, főként a szobrászat kérdései foglalkoztatták. Ezen a téren különleges érdemei vannak. A kutatástörténetben szinte egyedülálló módon kiaknázta a római művészettörténet irodalmi és feliratos forrásait, mégpedig nemcsak számos tanulmányban, többek között Augustus a Res Gestae szövegében említett szobraitól vagy az arany ill. aranyozott szobrászati emlékekről, hanem két nagy monográfiában is. Az első ezek közül „Das römische Kaiserbildnis in Staat, Kult und Gesellschaft, dargestellt anhand der Schriftquellen” címen jelent meg. Itt nemcsak a szobrokról olvashatunk számos új meglátást, hanem többek között ezek állítói-ról, a szobrok szerepéről a császárkultuszban, a szobrokkal kapcsolatos rítusokról, így az előttük bemutatott áldozatokról, díszítésükről, mosdatásukról és még sok más mindenről is, amivel ez a munka nemcsak a régészek, hanem a társadalom- és vallástörténészek számára is alapvetően fontos ismereteket nyújt. A másik idevágó könyv Pekáry öregkori, „Imago res mortua est” című munkája, amelyben páratlan forrásismerettel összeállította mindazokat a meglepően gyakori antik auktorhelyeket, amelyekben arról van szó, hogy szobrokra nincs szükség, mert ártalmasak. Ennek a hatalmas forrásanyagnak a történeti kiértékelése még több tudósgenerációnak adhat munkát. De az sem maradhat említés nélkül, hogy Pekáry sokat segített feleségének, aki a görög-római hajó-ábrázolásokról magánlelkeseedsből egy hatalmas *corpus*t készített.

Legalább ugyanilyen eredményes volt Pekáry Tamás munkássága az ókortudomány egy egészen más területén, ahová alighanem a pénzekkel való foglalkozás vezette el. A 20. század második felében az antik gazdaságtörténet egyik legkiválóbb szakértője volt, akinek a neve méltán állhat Sir Moses Finley neve mellett. 1974-ben sikerült rábeszelnem, hogy ugyanannak a kiadványsorozatnak a számára, amelyben jómagam a római társadalom történetének leírását kíséreltem meg, írja meg az antik gazdaság történetét. Ez a könyv, „Die Wirtschaft der griechisch-römischen Antike” cím alatt 1976-ban jelent meg mint tömör, de a lényeges dolgokat kitűnően bemutató bevezetés mind a görög, mind a római gazdaságtörténetbe. Jellemző a munka sikerére, hogy a könyv már három éven belül megérte a második kiadást, és hogy olasz nyelvre is lefordították. Az egyetemi oktatásban azóta is fontos kézikönyvnek számít, és mindmáig senki sem mert vállalkozni arra, hogy hasonló koncepciójú, az egész görög-római világot átfogó munkával helyettesítse. Az antik gazdaság- és ezzel összefüggésben a társadalomtörténet több központi problémájával Pekáry több részlettanulmányban is foglalkozott, így a városok jelentőségével, valamint a kereskedelem szerepével a görög-római világban, az antik gazdasági szerkezet megítélésével abban a vitában, amely ma is folyik arról a kérdéstről, hogy ez a gazdaság „fejlett” vagy „primitív” volt-e, de a római császári birodalom rendjét zavaró felkelések és zavargások történetével is.

Intenzív tudományos, oktatói és egyetemi adminisztrációs munkája mellett Pekáry Tamás mindig készségesen rendelkezésére állt mindazoknak, akik valamilyen kérdéssel vagy kéréssel fordultak hozzá. Münsteri lakásuk mindig nyitva állt munkatársai és tanítványai számára, és vendégszobájukban sokszor laktak, gyakran hosszabb időn át is, nemcsak magyar vagy más keleteurópai országokból érkező vendégek, hanem tanítványok és munkatársak is. Tanítványai, munkatársai, barátai és kollégái háláját és tiszteletét bizonyítja, hogy 60. születésnapja alkalmából 360 oldalt kitevő emlékkönyvvel tisztelték meg, amelynek címe, „Migratio et commutatio”, Pekáry Tamás életpályáját idézi fel. A kötet 1988-al bezárólag bibliográfiáját is tartalmazza. Ennek kiegészítése leginkább egy magyar kutató feladata lehetne, már csak azért is, mert Pekáry az utóbbi évtizedekben többször tett közzé tanulmányokat magyar szakfolyóiratokban is, így az *Acta Archaeologica* vagy a debreceni *Acta Classica* lapjain, nem is szólva az „Erdély története” népszerűsítéséről a német nyelvterületen vagy az egykori diáktársa, Mócsy András emlékének szentelt írásáról, továbbá arról, hogy a rendszerváltás után a Debreceni Egyetemen órákat tartott. 65. születésnapjára tanítványai „Ausgewählte kleine Schriften” címen kiadták legfontosabb tanulmányait, amelyek közül némelyik egy magyar nyelvű kiadást is megérdemelne; 75. születésnapjára neki dedikálták a „Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte” 2004-es kötetét. Legszebben egy tanítványa jellemezte őt a 65. születésnapjára az „Ausgewählte kleine Schriften” elejére írott panegyricusában: „*Is, quippe qui in tribus diversis civitatibus vitam egerit atque agat, homo non*

ignarus alienorum morum et civilitate comitateque praeditus est; qua de re non modo antiquitatis studium ei curae est, sed etiam quales vitae rationes externarum hominum sint.” Annál érthetlebb, hogy münsteri egyetemi kollégái és utóda nyugdíjazása után egyáltalán nem törődtek vele, 80. születésnapjáról és felesége haláláról nem vettek tudomást, és halála után megelégedtek egy semmitmondó jelentéssel erről az interneten. Legalább Magyarországon tartsák meg méltó módon az emlékezetét.

Alföldy Géza

AUREA AETAS

E rovatunkban a magyar ókortudomány egy-egy jeles képviselőjével készített beszélgetéseket közlünk.

Beszélgetés Alföldy Gézával

Németh György (NGy): – *A kezdetekről szeretnék kérdezni. Otthonról vagy a gimnáziumból hoztál magaddal valamit, amitől éppen ókoros lettél?*

Alföldy Géza (AG): – Az ókorhoz én a következőképpen jutottam el: gimnazista korom elején kémikus akartam lenni. Ez egészen odáig tartott, hogy kísérleteztem, és fölrobbant egy lombik a kezemben, és felhasította az ujjamat. Ezzel kémiai karrierem véget ért. 16–17 éves koromban nagyon érdekelt a legújabbkori történelem, és emlékszem, hogy 17 éves koromban írtam egy 250 oldalas, szorgalmasan gépelt szöveget Európa, vagy a világ történetéről a francia forradalomtól a koreai háború kitöréséig – az akkoriban tört ki. Az utolsó fejezet azon elmélkedett, hogy lesz-e ebből világháború, és ha lesz vajon az amerikaiak fognak-e győzni vagy pedig a szovjetek. Egyébként még egyetemista koromban is használtam ezt a kéziratot az újkori történeti vizsgákra való fölkészülésre, sőt évfolyamtársaim közül is többen. Gedai Pista például, akivel mindig jó barátságban voltunk kezdetektől fogva, kiszagolta ezt, és abból készült föl legújabbkori történelem vizsgára. Az egyetemen nem akartam legújabbkori történelmet, vagy egyáltalán történelmet tanulni, mert gondoltam, hogy ott – legalábbis, ami az újkort illeti – párttörténet, a Szovjetunió története és hasonlók lesznek. És úgy gondoltam, hogy az ókorral kell foglalkozni elsősorban, ha valaki történész akar lenni, mert az nyilván nagyon jó bevezetés a történeti források tanulmányozásába, és egyáltalán, a későbbi történelem megalapozásaként. Édesapámnak volt egy elég jó könyvtára, pl. magyar fordításban néhány auctora, ilyesmiket nagy érdeklődéssel olvastam. És megvolt neki Alföldi András kis könyve, a Valentinianus, az utolsó nagy pannon császár, amit nagy lelkesedéssel olvastam. Ókori történelem akkor mint külön szak nem létezett, azt csak az általános történelem szakon belül lehetett tanulni, és akkor még arról se volt szó, hogy valaki szakosodjék. Szóval végig kellett volna csinálni az egész taposómalmot az októberi szocialista forradalomig és az 1945 utáni dologig, és ehhez nem volt kedvem. Hát maradt az ókor. Viszont a klasszika filológiának – ami engem kezdettől fogva annyira érdekelt, hogy még gimnazista koromban illegálisan tanultam egy kicsit a görög nyelvet, nagyon rossz híre volt Trencsényi-Waldapfel Imre miatt. A családomban többen tudták róla, hogy nagy kommunista, és ez nem lenne jó nekem. Csak úgy melleleg említem meg, hogy azért már első éves koromban bementem Trencsényi-Waldapfel egy órájára, mert azt hirdette meg, hogy római vallástörténet, és ez engem nagyon érdekelt volna, de mindjárt az első mondatával, amit sohasem felejték el, teljesen elidegenített. Így hangzott: „Ez itt most vallástörténeti óra. Ami a vallást illeti, Lenin elvtárs azt mondta, hogy a szocializmus két dologból áll, az egyik a proletárdiktatúra, a másik pedig a villamosítás, a felvilágosodás, vagyis a vallás leküzdése, tehát ebben az értelemben beszéljünk most a vallásról.” Ezt nem akartam tovább hallgatni. Viszont a régészetnek jó híre volt, nagybátyám jól ismerte Banner János bácsit, az ősrégész professzort, és mondta neki, hogy a tisztelt unokaöccse régészetre szeretne menni, Banner bácsi érdeklődött is utánam, hogy tudok-e nyelveket, stb., így aztán végül is a régész szakra jelentkeztem. A régész felvételi bizottság Banner János bácsiból, Zádor Annából, a művészettörténészből, továbbá Kis Aladár elvtársból állt, aki akkor DISZ titkár volt. Banner bácsi azt kérdezte, hogyan határoznom meg a régészettudomány jellegét. Erre azt mertem mondani, hogy a régészet a történelem nagyon fontos segédtudománya. – Tévedsz fiam, a régészet az maga a történelem!

De hát még hátra volt a feketelevés. Megszólalt Kis Aladár: – Most pedig beszéljen a rokonokról!

NGy: – *A felvételin?*

AG: – Beszéljen a Kanadába emigrált nagybátyjáról! Jobboldali képviselő volt, apámnak egy

generációval idősebb féltestvére. – Én csak annyit tudok, hogy ők 1944-ben kivándoroltak Kanáda, és soha semmilyen kapcsolatban nem voltunk, nem tudtunk róla semmit.

NGy: – *9 éves voltál akkor.*

AG: – Igen, 9 éves. Kis Aladár azután volt még dolgom tanársegéd koromban, amikor a Bölcsészkar párttitkára volt, és én sokat jártam Sopronba, mert meg voltam bízva, hogy rendezzem a lapidáriumot, publikáljam a kiadatlan köveket, és oda még határsáv belépő kellett, ahhoz pedig párttitkári jóváhagyás. Így aztán többször kellett mennem Kis Aladárhoz. Kettőtől négyig volt a fogadóórája, kettőkor odamentem az ajtaja elé, és vártam. Három és négy között valamikor megjött: – Mit akarsz? Hát mondom, ha lennél olyan szíves aláírni egy határsáv belépőt. Na add ide! – mondta, és akkor aláírta. Kákosy Laci mesélte, hogy disszidálásom után Kis Aladár végigjárta a Bölcsészkart azzal, hogy Alföldy Gézáról már a felvételi vizsgán tudta, hogy ellenség.

NGy: – *Hogyan teltek a régészeten a diákéveid?*

AG: – Három professzor volt, az ősrégész Banner János bácsi, Oroszlán Zoltán, aki ha úgy tetszik, az én valódi tanárom, és László Gyula, aki egyébként akkor került oda az egyetemre, mint népvándorláskori és középkori régész professzor.

NGy: – *Akkor tehát Oroszlántól tanultad az alapokat?*

AG: – Gyakorlatilag igen. Oroszlán görög-római művészettörténetet, meg etruszk művészettörténetet adott le. Gerevich Tibor bácsihoz is jártunk órára, keresztény művészettörténetre és archaeológiára. Mindjárt az első órán ki akart dobni a tereméből, mert rá mertem gyűjtani egy cigarettára, ami akkor szokásban volt. Szóval ők voltak a tanáraim, és volt egy nagyon kedves könyvtáros, az Erdélyi Gizi néni, Hekler Antal tanítványa, és élete végéig rajongója. – Tudja Géza, Hekler Antal, az igen, az volt a nagy ember – mondogatta.

NGy: – *Ő maga is írt.*

AG: – Nagyon jó könyveket írt, pannoniai domborművekről... Kedves volt és segítőkész, engem nagyon szeretett, mert nagyon sokat jártam a könyvtárba.

NGy: – *Elvégezted a régészetet, de hogyan kerültél az Ókortörténeti Tanszékre?*

AG: – 1957-ben fejeztem be a negyedik évet az egyetemen, és akkor egy év múzeumi gyakorlat kellett az államvizsga előtt. Ezt a Budapesti Történeti Múzeumban töltöttem. Egyébként a harmadik év után, 1956 nyarán volt egy egy hónapos kötelező múzeumi gyakorlat. Oroszlán ajánlására, sőt nyomására a Szépművészeti Múzeumba kerültem Szilágyi János György keze alá, aki engem már korábban ismert, mert másodéves koromban tartottam egy nyilvános előadást, mégpedig azon a címen, hogy „A szemmel való varázslás babonája a görögöknél”, és többek között a chiosi szemes csészékről is mondtam valamit, ami Szilágyi szerint marhaság volt. A Szilágyinál töltött hónapra mindig nagyon szívesen gondolok vissza. A következőképpen kezdte: – Ez alatt a hónap alatt a következő kötelességeid vannak: először is meg kell tanulnod mindent a múzeum görög-római anyagáról, és bele kell dolgozod magad az egyiptomi gyűjtemény anyagába is. Minden nap jön egy csoport, azokat az egész kiállításon végig kell vezetned, el kell olvasnod az osztály anyagára vonatkozó teljes szakirodalmat, amiből a hónap végén levizsgáztatlak. Ezen kívül itt van 6000 dia, ezeket azonosítsd, és leltározd be őket.

NGy: – *A múzeum anyagából?*

AG: – A múzeum anyagából, valami régi diapozitívek voltak. Talán a kopt diákat kihagytam, de nagy részüket megcsináltam. Már kora reggel bementem, és késő estig ott ültem. Na és a végén valóban egy két órás vizsga volt nála. Ez 56 nyarán volt.

NGy: – *Azt nyilván sokan tudják, hogy 56-ról később írtál egy egész monográfiát németül, viszont abban kerültél a saját emlékeket.*

AG: – Hát a saját emlékeim mérsékeltek. Az október 23-i tüntetésen természetesen részt vet-

tem, mint minden diák, de például a Parlamentnél sem voltam már ott, mert későbbi feleségemmel volt randevúm, és gondoltam, hogy őt nem tudom értesíteni.

NGy: – *És a későbbi napokban?*

AG: – A harcokban nem vettem részt, de a tüntetéseken igen. Október 25-én az Andrássy úton voltam, az ávó épületével szemben, ott lakott egy barátom, és onnan néztük, hogy hogy vonulnak föl a szovjet tankok. Aztán a forradalom leverése után az egyetlen forradalmi tevékenységem az volt, hogy az új „Kádár újság”, szóval a Népszabadság első számát nyilvánosan elégettem a Széna téren, a szovjet tankok között.

NGy: – *Az egyetemen mi volt november 4. után?*

AG: – Az órák elmaradtak, és csak valamikor tavasszal kezdték el újra az oktatást. A tisztogató 57–58-ban kezdődött Trencsényi vezetésével. A budapesti egyetemről az ókortudomány területén mindenkit kirúgattak, aki nem tetszett neki. Kirúgatta Borzsákot, Szepessyt, Ritoókot, Szabó Árpádot, Sarkadyt... Gedai Pista aktívan részt vett a harcokban, fölfegyverezte és megszervezte a jászberényi rendőrséget, emiatt le is tartóztatták, és a szolnoki börtönben iszonyatosan összeverték. És természetesen két évig ült.

NGy: – *A szakmai gyakorlat után az Ókortörténeti Tanszékre kerültél.*

AG: – 1957-ben a Budapesti Történeti Múzeumban voltam, mint gyakornok, 58-ban letettem az államvizsgát, 59-ben pedig ledoktoráltam egy epigráfiai vonatkozású tanulmánnyal. 1960-ig a Budapesti Történeti Múzeumban dolgoztam. Akkor már írtam a Dalmatia provincia lakossága és társadalma című munkámat. Az Ókortörténeti Tanszékről, ahol Marót Károly bácsi volt a professzor, Szalmási Pál kapott egy aspiránsi ösztöndíjat a Szovjetunióba, és kerestek valakit, aki az utóda legyen. Hahn engem ajánlott, mondván, hogy latinul tud, talán még a göröghöz is konyít valamit. Hát így lettem tanársegéd 1960 szeptember 1-jén. Marót Károly volt a tanszékvezető, Hahn pedig beosztott professzor. A tanszéken Várady volt még, és Kopp Éva. Marót bácsi 62-ben halt meg, és akkor nevezték ki Hahnt az utódjának. Rögtön beledobtak mély vízbe. Tartanom kellett egy prozemináriumot első éves történész hallgatóknak. Aztán egy előadást a klasszikus filológusoknak: egy félév görög történelem, egy félév római történelem. És a levelező hallgatóknak is kellett előadást tartanom. Az akkori időkben különböző ávosok és hasonlók is jártak ide, akiknek diplomára volt szükségük.

Ez volt az oktatói kötelezettségem, de azért magánszorgalomból még tartottam epigráfiai gyakorlatokat is, ahová többek közt Mózer Ibolya és Visy Zsolt jártak, és fő feladatom az lett volna, hogy a könyvtárral törődjek. És ott volt a latin, nyelvgyakorlatot kellett tartanom történész hallgatóknak. Három lány járt egy évig, más nem. A történész hallgatók akkor sem szerették a latin órákat.

NGy: – *Mit tanultál te a nagy öregektől, Hahntól, vagy Maróttól?*

AG: – Tudod, hogy mi volt a legfőbb feladatom, mint Marót bácsi tanársegédje? Mindjárt az első nap megjelent Marót néni egy gumipárnával. – Idefigyeljen Géza, ez nagyon fontos dolog. Tudja, a férjemnek aranyere van, és gumipárnán kell ülnie, és nagyon kérem, hogy ezt a gumipárnát minden reggel fújja föl! Az egyik legszebb élményem a Marót bácsival a következő volt. Egy szobában ültünk, mint később Hahnnal is, háttal egymásnak, és Marót bácsi felesége azt mondta mindjárt az első nap, hogy idefigyeljen Géza, ha csöng a telefon, akkor maga vegye föl a kagylót, érdeklődjék, hogy ki beszél, és ha úgy gondolja, hogy valami kommunista, akkor mondja azt, hogy a férjem most nincs itt. Egy szép napon csöng a telefon. Szokás szerint fölveszem, és egy zord férfihang azt mondja: ez és ez vagyok a Parlamentből, Marót elvtárssal kell beszélnem. Rányomtam a kezemet a kagylóra, hogy ne hallják a másik végén, és mondtam, hogy vele akarnak beszélni a Parlamentből. Csak a válaszaiból rekonstruáltam a beszélgetést, ami így hangzott: Marót Károly beszél. A Parlamentből? Igen, hogyan kérem? Kossuth-díj? Hát az nagyon szép, köszönöm! Csütörtökön? Akkor nem tudok jönni, mert nekem csütörtökön egy nagyon fontos vize-

letvizsgálatra kell mennem. Rögtön felhívtam a Marót nénit, hogy Kossuth-díjat kapott a Károly bácsi, de nem akar elmenni, hogy átvegye. Tessék neki megmondani, hogy oda azért mégis el kell menni.

NGy: – *Szép történet.*

AG: – Maróttól sokat tanultam. Nem is annyira a beszélgetésekből, mert nem nagyon szeretett beszélgetni, és különben is elég keveset tartózkodott az intézetben. Nem volt túl egészséges. De nagy lelkesedéssel olvastam. A Homéros a legrégebbi és legjobb az egyik kedvenc olvasmányom volt, Szabó Árpád Homéros könyvével együtt. Hanem neki a 30-as, 40-es években voltak etnologiai, vallástörténeti cikkei, amelyek nagyon jók voltak. Hahntól pedig rengeteget tanultam, pl. azt – és én is igyekeztem mindig így csinálni, mint egyetemi oktató –, hogy minden kéziratot elolvasta, és mindig volt valami megjegyzése hozzá: ezt ne így csináld, ezt jobban kell fogalmazni, másképp kellene fölépíteni, ehhez még nézd meg ezt, és azt. Egyébként teljesen szabad kezét adott nekem, de végül is, hogy a rabszolgaság és a városi rétegek mennyire érdekes témák, azt tőle tanultam meg, nem a régészeti oktatásban.

NGy: – *Hogy történt, hogy kiengedtek nyugatra?*

AG: – Engem életemben először 1959-ben engedtek ki Lengyelországba. Sok érdekes dolgot lehetett látni a múzeumokban is, és végtelen kedvesek voltak az emberek. Megjegyzem, az 59-es út előtt behívtak a belügyminisztériumba, akkor már nyilván tudták rólam, hogy korábban, gimnazista koromban egy katolikus mozgalomban vettem részt, és félórát instruáltak, hogy hogy viselkedjek, ha a katolikus egyház Lengyelországban megpróbál valahogy rám szállni.

NGy: – *Mostanában derült ki, hogy aktád is volt.*

AG: – Az az akta, amit én láttam, egy egyedi jelentés 1956 júniusából. Egy piarista pap, Örkényi János vezetésével 1949–50-től szerveződött egy illegális piarista katolikus cserkészcsapat, és abban nagy lelkesedéssel vettem részt. A piarista tanárok még illegális egyetemi oktatást is adtak nekünk. Bevezetést az Ószövetségbe, az Újszövetségbe és a patrisztikába, amiből rengeteget tanultam. Örkényi engem bízott meg, hogy legyek a parancsnoka a csapatnak.

NGy: – *Akkor te lettél a cserkészparancsnok?*

AG: – Erről szólt a jelentés.

NGy: – *És mégis kiengedtek. A Historia Augusta kollokviumra hogy kerültél be?*

AG: – 1963-64-ben egy évig Bécsben voltam ösztöndíjas.

NGy: – *Ez akkoriban elég szokatlan volt.*

AG: – Ez teljesen új dolog volt. Ausztriával már 1954-ben megtörtént a kibékülés, és igyekeztek mindig jó viszonyt tartani. Az 1960-as évek elején született egy osztrák ösztöndíj, amelyet az osztrák államfő adott fiatal magyar kutatóknak, hogy egy évet, vagy tíz hónapot tölthessenek Ausztriában. Így 63–64-ben Bécsben voltam, jártam Artur Betz óráira. Egyszer felszólított, hogy mondjam meg, hogy mondják görögül, azt, hogy praefectus cohortis és praefectus alae, amit én nem tudtam, és akkor megtanította nekem. Azóta tudom. Mindig hátul ültem az óráján Ekkehard Weberrel együtt, aki akkor a doktorandusa volt, és ha valamit kérdezett, a hallgatóktól, ha nem tudták, akkor mindig Webert vagy engem szólított fel, hogy mi talán tudjuk. Aztán sikerült tavasszal egy ausztriai körutat tennem. Az volt a forrása a későbbi Noricum könyvemnek. Ausztriából még Németországba is átmentem egy hétre. A Römisch-Germanische Kommission-nál voltam Frankfurtban, mert azt mondták Pesten Nemzeti Múzeumi kollégák, hogy szívesen fogadnak magyar vendégeket. A könyvtáros Walter Wagner volt, aki fontos könyvet írt a Duna-vidéki segédcsoportokról, mint epigráfus. Vérbeli porosz katonatiszt volt. – Most megmutatom önnek a könyvtárat. Maga magyar, nyilván meg akarja nézni a magyar irodalmat is. Az ilyen kis országokat, mint Magyarország, nem kezeljük külön. Magyarországot megtalálja Csehszlovákia alatt. Harald von Petrikovitsot is megismertem már akkor, és először láttam életemben Mainzot, Kölnt, Bonnt,

Xantent. Amikor visszajöttem Németországból, leszedtek a vonatról, és kihallgattak a Keleti-pályaudvaron. Mindent elszedtek tőlem, hogy megvizsgálják, nem vagyok-e kém. Még volt egy hónapom Ausztriában, de az anyagom nagy részét már hazavittem, főleg a noricum feliratokat céduláztam ki. Három nap múlva föl hívtak, hogy bejöhetek a belügybe és elvihetem az anyagomat. Azt mondták, hogy ezt és ezt várjuk el öntől, és egy héten belül föl fogjuk hívni, de nem itt a Belügyminisztériumban, hanem a Gyöngyszem eszpresszóban fogunk majd beszélgetéseket folytatni. Ez a Gyöngyszem eszpresszó, azt hiszem, még ma is létezik. A Vásárcsarnok mellett, az akkori Tolbuchin, ma Vámház körúton. És akkor nem volt mese, oda kellett menni. Amikor be mentem az eszpresszóba, nem volt ott senki, de amikor leültem egy asztalhoz, rámnézett a pincér, és azt mondta, ahhoz az asztalhoz üljön.

NGy: – *Tehát tudta.*

AG: – Már tudtam, hogy az alatt van a mikrofon. Aztán megérkezett egy ember, aki már az állomáson, és a holmim visszaadásánál is ott volt, és azt mondta, hogy szólítson Kovácsnak. Aztán még vagy háromszor kellett odamennem, és akkor azt mondta, hogy legközelebb újra beszélgetünk, és akkor talán még meggondolja magát.

NGy: – *Felszólítottak, hogy legyél informátor, és azt mondtad, hogy nem?*

AG: – Igen, hogy legyek informátor. Mindig azt mondtam, hogy nem, mert hogy miről tudom én magukat informálni, a római feliratok magukat nem érdeklik, még mutattam is heccből egy cédulámat, amin rajta volt egy linzi felirat, amelyet Diocletianusra egészítettem ki, és akkor meg nézte, és megfordította, hogy nincs-e hátul valami még.

NGy: – *Valami érdekesebb.*

AG: – Ezután még egyszer visszamentem Ausztriába, és onnan Svájcba, ahol megismertem Alföldi Andrást. Minden munkáját, amihez hozzá tudtam férni, olvastam, és rengeteget tanultam belőlük. Küldtem neki különnyomatokat, és mindig nagyon kedvesen válaszolt. A svájci tartózkodást Pekáry Tamás szervezte meg nekem, aki akkor még Svájcban élt. Alföldi úgy fogadott, mintha a fia lennék. Alföldi Andrásnak őszintén elmondtam az egész történetet a belügyesekkel. Azután, hogy visszamentem Svájcba, volt még néhány ávós találkozó, aztán pedig mintha abba maradt volna, és pár hónappal később kiengedtek a Historia Augusta Kollokviumra Bonnba. Ott aztán újra találkoztam Pekáryval, sokat beszélgettem Alföldi Andrásval, sőt Petrikovitsal is, és főleg Tamás mondta, hogy ne hülyéskedj, maradj itt. És akkor elhatároztam, hogy ott maradok.

NGy: – *Tehát mindent magad mögött hagytál.*

AG: – Igen.

NGy: – *Nem lehetett könnyű döntés.*

AG: – Nem volt.

NGy: – *És akkor a múzeumba kerültél Bonnban?*

AG: – Mindez a Historia Augusta Kollokvium során zajlott. Alföldi rögtön közbelépett az érdeken, ő nagyon jóban volt Johannes Straubbal, aki akkor a bonni egyetem ókortörténet professzora volt, és Alföldivel együtt vezették a Historia Augusta Kollokviumot, és Petrikovitsal is elég jóban volt. Petrikovits azt mondta, kell nekem egy epigráfus, mert csinálni kell a múzeum számára egy új lapidáriumot. A körülbelül 1000 darabból álló kőanyag a háború óta ki volt valahová helyezve egy garázsba, Bonn környékén, teljesen rendezetlen állapotban, ezeket vissza kell vinni a múzeumba, meg kell szervezni, hogy mi kerüljön a kiállításba, mi a pincébe, a lapidáriumba, és van egy csomó kiadatlan kő, majd Alföldy publikálja ezeket. Így kaptam rögtön Petrikovitsnál egy szerződést. Nem volt sok pénz, de meg lehetett belőle élni.

Alföldi és Hans-Georg Pflaum aztán megdolgozták Straubot, hogy engem habilitáljon. Straub hajlandó is volt erre. 1968-ig voltam a múzeumban, aztán átvettek docensnek az egyetemre, 70-ben professzor lettem, és egy időben kaptam a két professzori meghívást Trierbe és Bochumba.

NGy: – *Miért választottad Bochumot? Mindenki azt mondja, hogy Bochum egy lehetetlen hely, egy falanszter.*

AG: – Elmentem Bochumba, ahol még csak egy nagy építkezés folyt. De a könyvekre 400 ezer márkát kaptak induló pénzként, és nekem még adtak 200 ezer márkát. Ezt négy és fél év alatt, amíg ott voltam, nem tudtuk elkölteni.

NGy: – *Heidelbergbe hogy kerültél?*

AG: – Heidelbergbe 1974-ben hívtak meg. Én nem akartam feltétlenül elmenni Bochumból, mert ott egész jól éreztem magam, olyan friss levegőjű egyetem volt, nem olyan, mint a bonni. De Heidelberg mégis csak Heidelberg.

NGy: – *Hogy volt ott üresedés?*

AG: – Habicht volt az elődöm, akit 1972-ben meghívtak Princetonba. Jochen Bleickent akarták felkérni a helyére, aki nagyon kiváló történész, de ő nem fogadta el ezt a meghívást.

NGy: – *Így aztán elmentél Heidelbergbe. Hogy kerültél aztán Tarragonába?*

AG: – Ezt is Pflaumnak köszönhetem. Amikor 1965-ben megkezdtem németországi tevékenységemet, megkérdeztem Pflaumot, hogy, ha szeretnék valami nagyobb dolgot csinálni, ami epigráfiai vonatkozású, mit javasol. – Fasti, fastit kell csinálni, egy provinciális Fastit. Mondom, minden provinciára van már egy Fasti. – Hispaniáról nincs, csak egy teljesen elavult, és rossz cikk. Azt mondta, csináljam meg a Fasti Hispaniensest. Nekiültem, és a corpusból, meg az Année épigraphique-ből összenyálaztam. Elég sok minden van Cassius Dionál, Suetoniusnál és Pliniusnál is. Már gyakorlatilag sajtó alatt volt 68-ban, amikor Leónban, Spanyolországban rendeztek egy kongresszust a Legio septima gemina alapításának 1900-adik évfordulójára, ahová a nagynevű spanyol régész, Antonio García y Bellido meghívta Pflaumot. Ő azt mondta Bellidonak, hogy van Bonnban egy fiatal történész-epigráfus, Alföldy Géza, aki a hispaniai feliratokkal foglalkozik, hívjátok meg őt is, tartson egy előadást a legio parancsnokairól. Erre Garcia Bellido engem is meghívott. Megtartottam az előadást, ami nagyon jól sikerült. Utána meglátogattam Madridot, és meg akartam nézni Tarragonát, mert ott van a legtöbb hispaniai helytartó felirat, és azokat én csak a publikációkból ismertem. És akkor megláttam ott a sok száz feliratot, és azt, hogy nagy részük egyáltalán nincs publikálva, vagy nincs rendesen publikálva. Mondtam, hogy ezzel igazán lehetne valamit kezdeni, és amikor megkérdeztem a Madridi Német Régészeti Intézet igazgatóját, a keresztény archeológiával foglalkozó Helmut Schlunkot, aki nagyon-nagyon rendes ember volt, és mindent támogatott, ha valaki Németországból hispániai dolgokkal akart foglalkozni, hogy el tudja-e képzelni, hogy én készítek egy corpus-t a tarracói feliratokból. Hát mindjárt megbeszéljük Bergessel, a múzeum igazgatójával. Berges, akit csak az ibérek érdekeltek, összecsapta a kezét, na hála istennek, legalább ezzel a vacakkal már nem kell foglalkoznom. A Német Régészeti Intézet, Schlunknak hála, három éven keresztül fizette az útiköltséget, tartózkodási költséget, küldte a fotográfusát, aki végigfényképezte az anyagot, és 1975-ben megjelent a publikáció, a Római társadalomtörténettel együtt, majdnem ugyanazon a napon.

NGy: – *És most új kiadásán dolgozol? Most hány felirat van?*

AG: – Most 1600.

NGy: – *Körülbelül 520 felirattal több van.*

AG: – Hát körülbelül, de van köztük sok kis töredék, ami már 1960–70 körül megvolt. Csak kihagytam őket, mondván, hogy ezek olyan jelentéktelenek, de közben rájöttem, hogy bizony ezek is fontosak topográfiai szempontból, hogy azon a helyen, ahol előkerültek, ott kellett lennie valaminek. Továbbá paleográfiai szempontból is érdekesek, és így tovább, szóval ez egy teljes corpus.

NGy: – *Hogyan kezdted haza járni Magyarországra?*

AG: – 65-ben mentem el, 79-ig nem is merészkedtem vissza Magyarországra. Eleinte már csak

azért sem, mert másfél év börtönre voltam ítélve a disszidálásom miatt. De ez egy szép napon az amnesztia alá esett, ahogy apám megírta, olvasta az újságban, hogy az olyan büntetéseket, amik két évnél alacsonyabbak, valamikor a 70-es évek elején eltörölték. 1979-ben, nem sokkal azután, hogy megkaptam a magyaroktól az elbocsájtást, és a németektől az állampolgárságot, jöttem először Magyarországra, mert apám beteg volt, és nem volt biztos, hogy túléli. Itthon minden nap jelentkezni kellett a rendőrségen. Minden reggel kilenckor. Aztán 81-től elég rendszeresen jártam Magyarországra. Mint oktató 1991-ben kerültem vissza. Egy szép napon fölhívott a Visy, akit még diákkorából ismertem, hogy nem tartanék-e én Pécsett órákat. Mondtam, hogy szívesen.

NGy: – *De aztán Pécs mellett körbetanítottad az egész országot. Végezetül még egy kérdésem volna. Hogyan látod azt, hogy mivel lehet a fiatalokat rávenni arra, hogy az ókorral foglalkozzanak?*

AG: – Én, legalábbis Németországban, de Magyarországon is úgy látom, hogy mindig sokan jöttek az óráimra. Mert, mint tudod, itt voltam Budapesten, aztán Nálátok Debrecenben, egy kicsit Szegeden és Szombathelyen is. Németországban, úgy látom, hogy most is meglehetősen számban vannak olyanok, akik komolyan érdeklődnek az ókor iránt. Speciális dolog, hogy az epigráfiával baj van, mert Németországban csak ketten vagyunk, akik komolyan csináltunk az utóbbi 30-40 évben latin epigráfiát, Werner Eck és én. Mind a kettőnknek van egy egész sor, igen kiváló tanítványa, akik az epigráfiához is értenek. Csakhogy az én Anne Kolb tanítványom kivételével egyik se hajlandó corpus-munkákat csinálni, mondván, hogy az túl nehéz munka, és különben is kevesen olvassák, meg ezzel valójában nem lehet karriert csinálni, hiszen az csak egy forráskiadvány.

NGy: – *A görög felirattan jobban áll?*

AG: – Nem, a görög felirattan szerintem még rosszabbul áll.

NGy: – *És a magyar hallgatókat mivel bíztatnád?*

AG: – A magyar hallgatókat főleg azzal bíztatnám, hogy voltak ennél sokkal nehezebb körülmények is, mint ma, és mégis voltak Magyarországon, akármelyik generációt vesszük is, mindig olyan kutatók, akik egész életüket rátették erre a tudományra.

NGy: – *Köszönöm szépen a beszélgetést.*

Németh György

UTÁNPÓTLÁS

E rovatunkban két megvédett PhD disszertáció téziseit közöljük.

Pataricza Dóra

Phlegón csodálatos történetek című műve

Doktori értekezés tézisei*

I. A kutatás célkitűzése

A disszertáció három nagyobb részből áll. Az első részben olvasható Phlegón részletes életrajza és a paradoxográfiai műfaj rövid bemutatása. A második rész Phlegón *Peri thaumasiôn* és Proklos ehhez szorosan kapcsolódó írásának fordítása.¹ A harmadik részben egy részletes, a szöveg összes részletére kiterjedő kommentár olvasható, az egyes alfejezetek előtt pedig átfogó rész tanulmányok.

Phlegón *Peri thaumasiôn* című írásának szerkezete:

- 1–3: szellemtörténetek
- 4–10: hermafroditák, nemváltoztatás
- 11–19: óriási csontok
- 20–25: torzszülöttek/veleszületett rendellenességek
- 26–27: férfiszülések
- 28–31: többszörös szülések
- 32–33: abnormálisan gyors fejlődés
- 34–35: kentaurók

Az első három történet teljesen különálló részt képez a művön belül, méghozzá több szempont alapján is. A kommentárban tárgyaltam a szövegértelmezésre vonatkozó tudnivalókat, illetve igyekeztem tisztázni a filológiai és a szövegértelmezési problémákat. Feldolgoztam a legújabb kutatási eredményeket, és a kommentárba belefoglaltam a legutóbbi, 2004-ben megjelent szövegkiadás óta született kutatási eredményeket. A kommentárban helyt kaptak olyan, az egyes alfejezetekhez írt bevezető és összefoglaló tanulmányok is, amelyekkel eddig nem vagy alig foglalkoztak (pl. férfiterhesség, a teratológia ókori vonatkozásai stb.).

A kommentár megírásakor elsősorban Hansen kommentárjára (Hansen, W. (ed.): *Phlegon of Tralles' Book of Marvels*. Exeter: University of Exeter Press, 1996.), Brodersen (Brodersen, K. (ed.): *Phlegon von Tralleis – Das Buch der Wunder*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2002.) és Ferwerda (Ferwerda, R. (ed.): *Phlegon van Tralles. Wonderbaarlijke verschijnselen*. Budel: Damon, 1994.) kiadásaira támaszkodtam, valamint az egyes témakörökhöz a szakirodalom régebbi és újabb eredményeire is.

II. Az alkalmazott módszerek

Phlegón művének vizsgálatakor a legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy a tények maguk is átszűrődnek az alkotói fantázián és esetenként nem csak torzítva jelennek meg, hanem keverednek az írói fantázia termékeivel. Ahhoz, hogy ezeket a forrásokat bármilyen módon tudományos következtetés alapjának lehessen egyáltalán tekinteni, először el kell dönteni, hogy az adott szerző maga sajátos alkotói felfogásában, illetve az egyes művei milyen mértékig tükrözik a korabeli tárgyi és emberi valóságot.

* Témavezető Németh György egyetemi tanár. Debreceni Egyetem. Nyelvtudományok Doktori Iskola. Klasszika-filológia Doktori Program.

¹ Proklos, *Comm. in Plat. Rem Publ.* II.116.2-17.

Phlegón egyik alkotói műfajának, a paradoxográfiának fő jellegzetessége az, hogy a különösre fókuszál és az olvasó érdeklődésének megragadása érdekében nem egyszer túloz.

A tudományos közvélekedés szerint ezért a művei oly távol állnak a korabeli valóságtól, hogy abból érdemi információ tudományos következtetéshez nem nyerhető ki, azaz tömörebben fogalmazva Phlegón művei tudományos szempontból hiteltelenek. E kérdés vizsgálatánál alapvetően Karl Popper falszifikációs módszerét követtem. Összesen 35 tételnél részletesen megnéztem azt, hogy a Phlegón által leírt fantasztikus történeteknek lehet-e olyan tudományosan igazolt tényekkel egybevethető, azokkal erős korrelációt mutató alapja, hogy ennek alapján legalább az kimondható legyen, hogy az egyes művekben megjelenített csodálatos történetek a kor tudományos ismereteinek szintjén valamely létező esemény vagy lelet magyarázatát adhatják.

Fontos leszögezni, hogy egyrészt a valóságalként felhozott elméletek nem bizonyíthatók, másrészt figyelembe kell venni, hogy a szerző túlozott, ám ennek mértékét nehéz megbecsülni. Karl Popper falszifikációs elve alapján nem az a célom, hogy bebizonyítsam Phlegón történeteinek valóságát, hanem mindössze annyi, hogy a vizsgálatkor figyelembe vegyem, hogy nem biztos, hogy nem igaz. A legtöbb történethez ilyen módon találhatunk magyarázatot, egy olyan valós hátteret, amely a furcsa leírások alapjául szolgálhatott.

III. A kutatás eredményei

III.1. Tanulmány a paradoxográfiái műfajról

Paradoxográfiának nevezzük azt az irodalmi műfajt, amely különös, csodálatos (görög szóval: θαυμάσια vagy παράδοξα, latinul *mirabilia*) természeti jelenségekről és emberekkel történt eseményekről számol be, és gyűjt össze. Ezek valamilyen szempontból eltérnek a szokásostól, ezért a szerző számára érdekesnek tűnnek, és feltehetőleg az olvasót is érdeklik.

A paradoxográfus szó első előfordulása Tzetésnél (*Chil.* II.35.151.) található. 1839-ben Westermann állapította meg elsőként a paradoxográfus szerzők körét, *ΠΑΡΑΔΟΞΟΓΡΑΦΟΙ: Scriptorum rerum mirabilium Graeci* című művében. Sokszor „komolynak” (auctores seriores) tartott szerzők is írtak egy-egy olyan eseményről, ami a paradoxográfusok lapjaira kívánczik, így pl. Ailianos, vagy Plinius, mégsem soroljuk őket a paradoxográfusok közé.²

A paradoxográfia előzménye – az érdekes, különleges jelenségekre való rácsodálkozás – már Homérosnál megjelent. Az *Ilias*-ban több helyen olvasunk különleges folyókról, furcsa népekről stb.,³ de az *Odysseia*-ban is találunk egy-egy olyan utalást, pár soros kitérőt, ami sok tekintetben hasonlít a későbbi paradoxográfiái történetekre.⁴ Hérodotos volt az első olyan ókori szerző, aki tudatosan és részletesen számolt be számtalan csodás eseményről, érdekes néprajzi jellegzetességről és szokásról, különleges művészi alkotásokról.⁵ Giannini szerint az ión világ rácsodálkozó kíváncsiságára vezethetők vissza a később kialakult paradoxográfia gyökerei.⁶

A hellenisztikus korban a görög világ földrajzi kiterjedése látványosan megnőtt. Nagy Sándor hódításainak köszönhetően addig soha nem látott zoológiai, botanikai jelenségeket, távoli népek különleges szokásait ismerhették meg. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a paradoxográfia önálló műfajként éppen a Kr. e. 3. században alakult ki. Első jelentősebb képviselője kyrénéi Kallimachos volt (kb. Kr. e. 305–240), elsőként ő gyűjtötte egybe a számára valamilyen szempontból érdekesnek tűnő történeteket.

A római kori paradoxográfiái írások, a görögöktől eltérően másképpen idézték ezeket a különös történeteket, legtöbbször más, „komolyabb” műfajú írásaikba szőtték bele, így pl. a történeti, földrajzi, úti leírásokba. Ide sorolható M. Terentius Varro *Logistorici: Gallus Fundanius de admirandis* műve, és Cicero *Admiranda* című, időközben elveszett, feltehetőleg szintén ilyen té-

² Wenskus, O.: *Paradoxographoi*. In: *Der Neue Pauly* 9. kötet, Stuttgart: J. B. Metzler, 2003, 309.

³ Homéros, *Ilias* II.752 ff.; XXII.147 ff. és XIII.4.

⁴ Homéros *Odysseia* X.303. ff.; IV.85. ff. stb.

⁵ pl. népszokások: Hérodotos II. könyve; vizek: IV.52. és 85., állatok: IV.28. stb.

⁶ Giannini, A.: *Studi sulla paradossografia greca. I. Da Omero a Callimaco: motivi e forme del meraviglioso*. (Rend. Lett. 97), Milano: Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, 1963, 255.

mákat érintő írása.⁷ A későbbi korokban is születtek paradoxográfiai írások. Julius Obsequens a Kr. u. 4. században élt, és *Liber prodigiorum* című művében összegyűjtötte a Liviusnál olvasható csodás eseményeket.

A paradoxográfiai műfaj sokáig méltatlanul mellőzött és lenézett műfaj volt, még a 20. század második felében is. Sokáig úgy gondolták, hogy a paradoxográfia a hanyatlás tünete, az eredeti, a jó eltorzulása, elromlása. Leginkább azt kifogásolták, hogy a paradoxográfia műfajként „alacsonyabb színvonalú”, mint a történetírás és a tudományos irodalom, mivel egyetlen célja a hallgatóság szórakoztatása. Ez alapvetően igaz is, de figyelembe kell venni, hogy más elvárásokkal kell a paradoxográfiai műfaj felé közelíteni, észre kell venni az értékeit is, így például azt, hogy ezek az írások is tükrözik a kort, amelyben íródtak, illetve azt, hogy ez fényt vethet az olvasóközönség és a hallgatóság összetételére is.

A paradoxográfia nem valamiféle rosszabb, gyengébb minőségű természetrajzi illetve néprajzi írások gyűjteménye, hanem sokkal inkább szórakoztató irodalom, amelynek a tanítás is a célja lehetett. Olyan népszerű irodalom, amely sokak számára hozzáférhető, és amelyben inkább a tartalom, mint a stíluson van a hangsúly, így az egyszerű olvasó vagy hallgató számára is könnyebben érthető. Ez a fajta szórakoztató irodalom elsősorban az átlagolvasót érdekelheti, ugyanakkor a képzettebb közönség számára egyfajta kikapcsolódást jelenthetett.⁸ A Phlegón időben nem sokkal követő Aulus Gellius (*Noctes Atticae* 9.4.) írását olvasva az is kiderül, hogy az ókorban mennyire fontosak voltak az ilyen és ehhez hasonló paradoxográfiai, a kuriózumot, a szenzációt középpontba állító írások, hiszen ezeknek az ismerete hozzátartozott az ókori műveltséghez és az akkor élt emberek tájékozottságához.

Phlegón irodalmi tevékenysége éppen a korai császárkorra esik, amikor az „alacsonyabb” műfajok egyre inkább elterjedtek, és az új irodalmi formák szélesebb olvasóközönséget vonzottak. Új műfajok honosodtak meg, a szerelmes és a kalandregényektől kezdve a pornografikus írásokon át a csodás elbeszélésekig. Ebben az időben a római irodalomban a regény – elbeszélő irodalomként – kezdett kevésbé igényes műfajjá válni.

Az embereket egyre inkább az egyénről szóló művek érdekelték. A magánszféra előtérbe került, és lehetővé vált, hogy addig kevésbé értékelt műfajok is elterjedjenek.⁹ Ebbe a keretbe tökéletesen illeszkedett Phlegón műve, aki éppen az embert helyezte írásának középpontjába – szemben a többi paradoxográfus íróval.

Az olvasóközönségről illetve a hallgatóságról – érthető módon – keveset tudunk. Csak feltételezni lehet, hogy egy szélesebb, társadalmilag összetett réteget érdekelhetett ez a műfaj. Egyes paradoxográfus szerzők, akik valamilyen módon kapcsolódtak az uralkodói udvarhoz, feltételezhetően uralkodói megrendelésre írhatták művüket. Mások – pl. Kallimachos – valószínűleg pusztán saját maguknak (talán anyaggyűjtésül más írásaikhoz) jegyezték le a csodákat. A harmadik fajta célközönség minden bizonnyal a köznép volt, bár erre nemigen találunk utalásokat a művekben. A – legalábbis eredetileg meglévő – paradoxográfiai művek sokasága is azt jelzi, hogy igény volt erre a műfajra.¹⁰ Kérdés persze, hogy a fent említett három közönség melyike döntötte el a paradoxográfiai művek milyenségét.

Valószínűnek tartom, hogy Phlegón művét is széles körben olvasták. Erre utalhatnak a hitelesség elérését célzó eszközök, az egyszerű nyelvezet, maga a téma, amiben a szerző úttörőnek számított, valamint az irodalmi műfajokban újítást hozó korszellem is. Mindez azonban csak elmélet, ugyanis nincs konkrét utalás az ókorból arról, hogy bárki olvasta volna Phlegón művét.

⁷ Delcroix, K.: Ancient Paradoxography: Origin, Evolution, Production and Reception. Part II. The Roman Period. In: Pecere, O., Stramaglia, A. (eds.): *La letteratura di consumo nel mondo greco-latino*. Cassino: Università degli studi di Cassino, 1996, 429.

⁸ Hansen, W. (ed.): *Phlegon of Tralles' Book of Marvels*. Exeter: University of Exeter Press, 1996, 9-10.

⁹ Von Albrecht, M.: *A római irodalom története*. 2. kötet. Budapest: Balassi Kiadó, 2004, 962. és 703. Ford.: Tar Ibolya.

¹⁰ Schepens, G.: Ancient Paradoxography: Origin, Evolution, Production and Reception. Part I. The Hellenistic Period. In: Pecere, O., Stramaglia, A. (eds.): *La letteratura di consumo nel mondo greco-latino*. Cassino: Università degli studi di Cassino, 1996, 403-408.

III.2. Tanulmány Phlegón életéről és tevékenységéről

Phlegónról (nevének jelentése: égő, a φλέγω szóból) igen keveset tudunk, a Kr. u. 10. századból származó Suda lexikonban csak egy rövid szócikk számol be életéről: „Tralleisi <Phlegón>: Augustus Caesar (akit Hadrianusnak neveznek) felszabadítottja; történetíró. Írt az olympiákról tizenhat könyvben, minden helyszín minden eseménye benne van egészen a 229. olympiáig (Kr. u. 137-140), és ugyanerről [rövidebben] nyolc könyvben. [Ezek még a művei:] „Szicília leírása”; „A hosszúéletűekről és a csodákról”; három könyvben „Róma ünnepeiről”, „Róma helyszínei és azok nevei”, „Kivonat az olympiai győztesek listájából” két könyvben, és mások...”¹¹

Phlegón a római szokásnak megfelelően a felszabadítás után feltehetőleg viselte felszabadítója, Hadrianus neveit is, így Publius Aelius Phlegónnak nevezték. Nem tudjuk, hogy mikor és miért szabadították fel, és az életútját is csak töredékesen lehet rekonstruálni.¹² A fent említett művekből mindössze három maradt ránk. Az első kettő a görög címén *Περὶ μακροβίων καὶ θαυμασίων*, amely két művet rejt, ám eredetileg minden bizonnyal egyazon írás részei voltak (erre utal a Sudában olvasható cím is), és amelyek a Heidelbergben őrzött Codex Palatinus Gr. 398-ban éppen ellentétes sorrendben követik egymást. A harmadik, olympiákról szóló műből mindössze töredékek maradtak ránk, ez a Sudában említett 16 kötetes Ὀλυμπιάς című mű.

Hadrianusszal ápolt szoros kapcsolatára a műveiben tett utalásokból következtethetünk, és feltekezhethetjük, hogy járatos volt az uralkodó udvarában. Hadrianusról ugyanakkor az a hír járta, hogy Phlegón írásait ő maga írta, a Historia Augusta egy másik helyen viszont éppen azt állítja, hogy Phlegón írt könyvet Hadrianusról.¹³ Hadrianus itineráriumát valószínűleg Phlegón vezette,¹⁴ ráadásul fel is használta jegyzeteit az olympiákról szóló művének utolsó két könyvében (15–16.), amely Hadrianus uralkodásáról szólt.¹⁵ Phlegón akár túl is élhette Hadrianust, mivel feltehetőleg a 229. olympia (Kr. u. 137–140) történetével fejezte be könyvét, így valószínűleg csak Hadrianus halála után tette a nyilvánosság számára hozzáférhetővé művét.¹⁶

Phlegón összes műve egyetlen példányban, a ma Heidelbergben, az Universitätsbibliothekben őrzött Codex Palatinus Graecus 398-ban maradt fenn, amely Konstantinápolyban keletkezett a 9. vagy a 10. században. A kódex az ún. „filozófiai gyűjtemény” része, amelybe feltehetőleg egy Kr. u. 5–6. századi filozófiai illetve tudományos műveket felhalmozó alexandriai gyűjtemény egyes írásait másolták át.¹⁷ A Codex Palatinus Graecus 398 így egyedülálló módon mitográfusok, paradoxográfusok, epistolográfusok és kisebb földrajzi írók műveit tartalmazza.¹⁸

Phlegón műve a feltehetőleg a 10. században bekövetkezett másolás után csak a 16. században jelent meg legközelebb, 1568-ban. Ebben az időben Európa-szerte nagy népszerűségnek örvendtek az ehhez hasonló, természeti ritkaságokat és érdekességeket egybegyűjtő irodalmi művek. Ugyanakkor azt is fontos megemlíteni, hogy Magyarországra nem jutott el ez a fajta érdeklődés, ugyanis mindeközéig nem foglalkoztak sem Phlegónnal, sem művével, leszámítva a Philinnion-történetet (1)

Phlegónról, akárcsak a paradoxográfiai műfajról egészen a 20. századig teljesen lesújtó véleményekkel voltak az irodalomtörténészek. A phlegóni írások paradoxográfiai aspektusa ugyanakkor eltér a többi szerzőétől, őt ugyanis elsősorban a szenzáció érdekli. Phlegón – a többi

¹¹ Suda, s.v. *Phi.527.1.* (Pataricza Dóra ford.)

¹² Fein, S.: *Die Beziehungen der Kaiser Trajan und Hadrian zu den litterati.* (Beiträge zur Altertumskunde 26) Stuttgart–Leipzig: Teubner, 1994, 193.

¹³ *Historia Augusta* I.16.1. és *Historia Augusta* XXIX.7.4.

¹⁴ Frank, E.: Phlegon. In: *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* 20. kötet, Stuttgart: J. B. Metzler, 1941, 263.

¹⁵ Birley, A. R.: Hadrian „de vita sua”. In: Reichel, M. (ed.): *Antike Autobiographien. Werke-Epochen-Gattungen.* Köln: Böhlau, 2005, 233-234. Ld. még Birley, A. R.: *Hadrian: The restless Emperor.* London: Routledge, 2000, 151.

¹⁶ Fein, S.: *Die Beziehungen der Kaiser Trajan und Hadrian zu den litterati.* Stuttgart–Leipzig: Teubner, 1994, 197.

¹⁷ Cavallo, G.: Da Alessandria a Constantinopoli? Qualche riflessione sulla collezione filosofica. In: *Segno e Testo* 3 (2005), 253.

¹⁸ Stramaglia, A.: Sul peri thaumasion di Flegonte. In: *Studi classici e orientali* 45 (1995), 191-192.

paradoxográfus szerzőhöz hasonlóan – igyekezett hitelesnek feltüntetni írásait, méghozzá több eszköz segítségével: majdnem minden történetét datálta, történeteit igyekezett a saját korába helyezni, az olvasónak lehetőséget biztosítva arra, hogy akár saját szemükkal is meggyőződhesse az írásai igazáról. Harmadrészt pedig minden apró részletre kiterjedő alapossággal igyekszik bemutatni az érdekességeket.¹⁹

Nehéz egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy mi lehetett Phlegón célja művével, és hogy Phlegónt miért érdekelték jobban az emberi csodák, mint a természeti érdekességek. Feltételezhetjük, hogy közelebb jutunk a válaszhoz, ha csak arra gondolunk, hogy manapság is mennyire érdeklődnek az emberek a bizzar, a szenzációs és a szokatlan események iránt. Elképzelhető, hogy Phlegón talán újító szándékkal helyezte írásának középpontjába az emberi különlegességeket.²⁰

III.3. Valóságalap

Egyes modern szemléletek szerint a rövid, a különös eseményekre fókuszáló úgynevezett paradoxonokat a felfedezés, a vizsgálat egyik eszközeként is tekinthetjük.²¹

A kuriózumok iránti lelkesedés sokáig része volt a mindennapi életnek, és számos olyan, hihetetlennek tűnő beszámoló maradt ránk az ókori irodalomból, amelyet érdemes természettudományos szempontból is megvizsgálni. Ez a fajta realiztikus nézet lehetővé teszi, hogy a leírásokból olyan adatokat szűrjünk ki, amelyek másképpen nem hozzáférhetők.²²

A falszifikáció elmélete alapján megpróbáltam minden egyes történethez (kivéve szellemtörténetek) megkeresni a lehetséges valós háttérrel, egy olyan magyarázatot, amely a látszólag képtelen leírások alapját képezhette. Ehhez orvosi, orvostörténeti és őslénytani szakkönyvekre támaszkodtam, és szakértők lektorálták minden egyes megállapítást.

A feltételezett valóságalapul szolgáló elméleteket összefoglaló táblázat alább látható:

¹⁹ Delcroix, K.: Ancient Paradoxography: Origin, Evolution, Production and Reception. Part II. The Roman Period. In: Pecere, O., Stramaglia, A. (eds.): *La letteratura di consumo nel mondo greco-latino*. Cassino: Università degli studi di Cassino, 1996, 431-432.

²⁰ Wenskus, O.: Paradoxographoi. In: *Der Neue Pauly* 9. kötet, Stuttgart: J. B. Metzler, 440.

²¹ Humphreys, S. C.: Fragments, fetishes, and philosophies: Towards a history of Greek historiography after Thucydides. In: Most, Glenn W. (ed.): *Collecting fragments—Fragmente sammeln (Aporemata* 1. kötet). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1997, 220.

²² Mayor, A.: *Az ókor régészei. Őslénytan a görög-római világban*. Debrecen: Gold Book, 2002, 164.

történet címe	lehet-e a történetnek valóságalapja?	ha igen, (pl.) mivel magyarázható?	ha igen, van-e benne túlzás?	hasonló történet
szellemek				
1 Philinnion	nem			
2 Polykrátosz, az altóarchész	nem			
3 Bupalgos és Publus	nem (Bupalgos esetében: talán - Európa jelenléte)			
nemváltoztatás				
4 Teiresias	talán	mámánok - női ruha, jóslás		pl. Apollodóros <i>Mythologia</i> 3.6.7.; Ovidius <i>Átváltozások</i> 3.316-339; Hyginus <i>Fabulae</i> 75.
5 Kalpis	talán	transzvesztita átváltozással járó rituálé		Diodóros <i>Sikellótés</i> 32.11.1-4.
6 egy lány	igen	pseudo-hermafroditizmus vagy hypospadias (lánynak tűnik, de valójában fiú)	igen (hirtelen változás)	
7 Philótis	igen	pseudo-hermafroditizmus vagy hypospadias (lánynak tűnik, de valójában fiú)	igen (hirtelen változás)	
8 Sympherosia	igen	pseudo-hermafroditizmus vagy hypospadias (lánynak tűnik, de valójában fiú)		Phäodómos <i>De Signis 4 de lacy</i>
9 Ajszólé	igen	pseudo-hermafroditizmus vagy hypospadias (lánynak tűnik, de valójában fiú)		Plinius <i>NH</i> VII.4.36.
10 Sibylla-jóslatok	igen (intersexuális csecsemő születése)			
óriási csontok				
11 Odas	igen	1. akromegáliában/gigantizmusban szenvedő ember csontváza; 2. óslény (pleisztocén korban élt állat maradványa)	igen (kettős fogazat)	pl. Plinius, Philostratos, Hérodotos, Pausanias, Strabón, Augustinus
12 Artemis-barlang	igen	1. akromegáliában/gigantizmusban szenvedő ember csontváza; 2. óslény (pleisztocén korban élt állat maradványa)	igen (nagyság, Dalmatidból nem ismerünk óslény maradványt)	u.az.
13 egy óriási fog 1.	igen	óslény (pleisztocén korban élt állat maradványa)		pl. Plinius <i>NH</i> VII.16.73.
14 egy óriási fog 2.	igen	óslény (pleisztocén korban élt állat maradványa)	igen (fog nagysága)	Augustinus <i>De Civitate Dei</i> XV.9.
15 Nitrál	igen	óslény (pleisztocén korban élt állat maradványa)	igen (nagyság)	
16 Rhodes	igen	óslény (pleisztocén korban élt állat maradványa)	igen (nagyság)	
17 Makroscirts koporsója	igen	1. akromegáliában/gigantizmusban szenvedő ember csontváza; 2. óslény (pleisztocén korban élt állat maradványa)	igen (nagyság, hosszú élet)	Hérodotos 1.68.
18 Karthágó	igen	1. akromegáliában/gigantizmusban szenvedő ember csontváza; 2. óslény (pleisztocén korban élt állat maradványa)	igen (nagyság)	
19 Bosporos	igen	óslény (elefánttal vagy rinocérosz)	igen (nagyság)	
torzszülöttek				
20 sokvégtagú gyermek	igen	számi ikrek	nagyon valószínű	Julius Obsequens <i>Liber prodigiorum</i> 12.
21 torz gyermek	igen	számi ikrek, tumor, agysérv	nem	
22 majomszülés	igen	microcephalia, koraszülött csecsemő, szőrös csecsemő (hypertrichosis)	igen (szőrösség mértéke)	Plinius <i>NH</i> VII.3.34.
23 Anubis születés	nem			Julius Obsequens <i>Liber prodigiorum</i> 14.; <i>Libus</i> XXVII.11.
24 kigyó születés	igen	skromella		Plinius <i>NH</i> VII.3.34., Appianus <i>B. Civ.</i> I.83.
25 kőfejű gyermek	igen	számi ikrek	talán (gyakoriság?)	
törzsek szülöttek				
26 homoszexuális férfi születése	igen	pseudo-hermafroditizmus femininus, Stein-Leventhal szindróma, férfias nő	igen (főrinak nevezi az intersexuális embert)	
27 férfi rabszolga születése		pseudo-hermafroditizmus femininus, Stein-Leventhal szindróma, férfias nő	igen (főrinak nevezi az intersexuális embert)	

történet címe	lehet-e a történetnek valóságalapja?	ha igen, (pl.) mivel magyarázható?	ha igen, van-e benne túlzás?	hasonló történet
többszörös szülések				
28 Alexandriai asszony	igen	hámas, négyes stb. ikrek	valószínűleg (négyes, ötös ikrek nem élhették túl a szülést)	Antigonos <i>Hist. Mir.</i> 110.1.; Julius Obsequens <i>Liber prodigiorum</i> 14.; Plinius <i>NH</i> VII.3.33-34.; Ps.-Aristoteles <i>Mir. Ausc.</i> 80.; Aulus Gellius <i>NA</i> X.2.1.
29 másik alexandriai asszony	igen	ötös ikrek	valószínűleg (ötös ikrek nem élhették túl a szülést)	<i>Digesta</i> V.4.3.
30 Algyptos	nem			mitológia
31 Danaos	nem			mitológia
abnormálisan gyors fejlődés				
32 egy férfi	igen	pubertas praecox, fuzáriumgomba fertőzés	igen (gyermeknemzés?)	
33 Pandaia nők	igen	pubertas praecox, fuzáriumgomba fertőzés	igen (gyermeknemzés?)	Plinius <i>NH</i> VII.2.22-23, 29.; Arrianos <i>Historia Indica</i> VIII.5-6
hippokentaurok				
34 hippokentaur 1.	igen	csalás	igen (élve elfogott kentaur)	Lukianos <i>Alexandros, az álprófeta</i> 7.; Plutarchos <i>Sulla</i> 27.; Pausanias <i>IX</i> 21.1.
35 hippokentaur 2.	igen	csalás	igen (több lókentaur említése)	

IV. A kutatási eredmények hasznosítási lehetőségei

Mindaddig egy paradoxográfiai művet sem fordítottak magyarra, így Phlegón írása az első ebben a sorban. Phlegón műve és a kommentár a klasszika-filológusokon kívül az orvostörténészeket is érdekelheti. Írását érdemes figyelembe venni a fejlődési rendellenességek történeti vizsgálatakor. A teratológiai érdekességek statisztikai adalékokat jelenthetnek az orvostörténészek számára, és ha a falszifikáció elvét alapul véve feltételezzük, hogy a műben említett különleges emberek (vagy legalább néhányan közülük) valóban léteztek, szélesebb körben is felhasználhatjuk ezeket az adatokat. A paleontológiai témájú tárgyak hasonlóképpen adalékok lehetnek az őslénytan ókori történetéhez. Mivel Phlegón kizárólag az emberi érdekességekkel foglalkozott rövid történeteiben, a mai ember is olvasmányosnak találhatja művét.

V. Az értekezés témakörében készített publikációk jegyzéke

Pataricza Dóra: Palaiphatos: Földre szállt mítoszok. (Fordítás és kommentár) In: Bajnok Dániel – Pataricza Dóra – Németh György – Ruzsa Kata: Palaiphatos: *Földre szállt mítoszok*. Szeged: Lectum Kiadó, 2008. (ISBN 978-963-964-018-4)

Pataricza Dóra: Palaiphatos élete. In: Bajnok Dániel – Pataricza Dóra – Németh György – Ruzsa Kata: Palaiphatos: *Földre szállt mítoszok*. Szeged: Lectum Kiadó, 2008, 111–115. (ISBN 978-963-964-018-4)

Pataricza Dóra: Hérakleitos, a paradoxográfus élete. In: Bajnok Dániel – Pataricza Dóra – Németh György – Ruzsa Kata: Palaiphatos: *Földre szállt mítoszok*. Szeged: Lectum Kiadó, 2008, 115–117. (ISBN 978-963-964-018-4)

Pataricza, Dóra: Phlegon and the giants. In: *Kalendae. Studia sollemnia in memoriam Johannis Sarkady*. (Hungarian Polis Studies 16.) Budapest–Debrecen, 2008, 271–282. (ISBN 978-963-473-138-2)

Pataricza, Dóra: Father or mother? Stories of male pregnancies in Phlegon's *De mirabilibus*. In: *Acta Classica Debreceniensis* 45 (2009), 129–133. (ISSN 0418-453X)

Pataricza, Dóra: Ancient cases of congenital disorders and their social causes In: *Acta Classica Debreceniensis* 46 (2010) 57–69. (ISSN 0418-453X)

Pataricza, Dóra: Phlegón szörnyszülöttei. In: *Orvostörténeti Közlemények* 210–213 (2010) (publikálásra elfogadva) (ISSN 0010-3551)

Konferencia előadás:

VIII. Magyar Ókortudományi Konferencia

2008. május 22–25., Szeged

Poszter, címe: *Phlegón és a dinoszauruszok – fikció vagy valóság?*

Tertulliani *Adversus Iudaeos*

Doktori értekezés tézisei*

I. Az értekezés célkitűzése

Az első és legfontosabb célkitűzés, amely az egész művet átfogja, Tertullianus *Adversus Iudaeos* című művének egységes egészként való bemutatása. Ezt annak a XVIII. századtól elterjedt és uralkodóvá vált nézetnek ellenében teszi, mely szerint az *Adversus Iudaeos* egy hamisítvány, ha nem is teljesen, akkor csak félig, vagyis a második fele az.

Éppen ezért lényeges kérdés a Tertullianus jelen művével kapcsolatos szakirodalom bővebb ismerete és ismertetése is. Hiszen az 1964-ben megjelent utolsó és egyben egyik legjobb szövegkiadásban H. Tränkle végzett ilyen téren komolyabb összegzést,²³ ez az értékelés azonban azóta is változott. Ezek ismerete szintén lényeges támpontot adhat a mű megítélésének előbbi feltevéseihez.

Lényegesnek látszott annak meghatározása, hogy milyen helyet foglal el a mű a *tertullianusi corpus* keretén belül. Annak elemzése is fontos, hogy hogyan viszonyult az egyház és egyben az utókor az opushoz. Szintén lényeges szempont az *Adversus Iudaeos* esetében, hogy miként vélekedett a szakirodalom róla.

Ismert tény minden, a klasszikus irodalmat ismerő és kutató személy előtt, hogy Tertullianus nyelvezete nem a legkönnyebben olvasható, és nyelvi szempontból nem a legkönnyebben értelmezhető, ezt legjobban maga a szöveg hivatott bizonyítani.

A fentiekből következik, hogy a szöveg lefordítása sem kis feladat a kutatók számára, ezért valószínűleg az sem véletlen, hogy még a mai napig nem született ennek a műnek magyar nyelvű műfordítása, még abban a korban sem, amikor ez nagyon divatos irodalomnak számíthatott volna, igaz nem irodalmi értéke miatt, hanem egyszerűen címe miatt (jóllehet más szempontok is állhattak e tény mögött).

Fontos a retorikai elemzés, mert ha a műben strukturális egységet találunk, az elősegítheti bizonyításunkat, de ha végzetes kuszaságot látunk benne, akkor éppen megerősítheti a szakirodalomban korábban uralkodó nézetet.

Arra is kereshetjük a választ, hogy kinek is szánta a beszédet a szerző, kit is feltételezett mint potenciális hallgatóságot vagy olvasó közeget a műve megírásakor, vagy egyáltalán figyelembe vette-e a leendő olvasóközönséget, hallgatóságot. Ha igen, akkor az is lényeges, hogy kik lehettek azok, akikre számított. A zsidók, amint a cím megjelöli, vagy a keresztények, esetleg a pogányok is, vagy mindhárom? A kérdés komplex és válaszra vár.

Fontos cél ugyanakkor Tertullianusról kialakult, általában mogorva, aszketikus képnek további árnyalása – és nem csak ezen alkotás alapján – egy olyan szegmens feltárásával, amellyel a szakirodalom szintén nem foglalkozott, és a jelen alkotás kapcsán felmerülő probléma: az irónia és humor használata Tertullianusnál.

II. Alkalmazott módszerek

1. Strukturális és figurális elemzés

A kutatás középpontjában az *Adversus Iudaeos* áll. A mű antik retorikaelméleteken alapuló elemzése teszi lehetővé egy új szkéma felvetését, ennek elemzése az egész művön belül kulcsfontosságú, hiszen egy szerkezeti egység jelenléte a mű egységes szerkesztési gondolatára is utalhat. A dolgozat nem szándékszik a korábbi elméletek már meglévő cáfolatának újabb részletes számbavételére, hanem csak érintőlegesen említi azokat, a kérdés valós voltának bizonyítására

* Témavezető: Dr. Havas László egyetemi tanár Debreceni Egyetem. Nyelvtudományok Doktori Iskola. Klasszika-filológia Doktori Program.

²³ TRÄNKLE, H. (Hrsg.): *Q. S. F. Tertulliani Adversus Iudeos. Mit Einleitung und kritischem kommentar*. Wiesbaden, 1964.

felhasználva. A könyv szövegének vizsgálata (fordítása) szintén a fent említett elveknek alárendelten illeszkedik a dolgozatba.

Tertullianus *Adversus Iudaeos*ának tipológia vizsgálatával szintén adós a szakirodalom. Az ilyen jellegű vizsgálat is segít abban, hogy átfogó egységes képet kapjunk a műről. A tipológia mindenekelőtt a bibliai hermeneutika történetében az írásmagyarázat (egzegézis) azon módszere, amely – az Ó- és Újtestamentum szoros kapcsolatát, a Biblia egészét feltételezve – az egyes ószövetségi eseményekben, személyekben vagy dolgokban olyan *előképet, előrevetülést* lát, amelyek majd az Újszövetségben teljeseznek be.²⁴

2. Forrásanalízis

A strukturális elemzést követően az értekezés forrásanalízissel próbálja tisztázni, milyen forrásokkal rendelkezik a modern kutatás, s milyen forrásbázis alapján dolgozott Tertullianus. A kutatás túlzóan negatív képe, amely az *Adversus Iudaeos*t legfeljebb csak részben tekintette önálló munkának, Tränkle alapvető munkája óta mindenképpen meghaladott. A kutatók többsége azonban továbbra is megmaradt annál a kérdésénél, hogy valóban hasonlít-e, vagy valóban különbözik-e a mű az *Adversus Marcionem*-től. Ezek elemzése azonban mintha mellőzné a mű teljes megismerésének lehetőségét és igényét, jóllehet kiváltképp a szerkesztésben, irodalmi megformálásban önálló teljesítményt is tulajdoníthatunk Tertullianusnak. A dolgozat célkitűzéseinek szempontjából az alapvető kérdés Tertullianus szerzőségének a problematikája.

3. Stíluselemek

Az egyes retorikai egységek elemzése után az illető helyen található stíluselemeket is felsorakoztatjuk, mindez annak bizonyítására szolgál, hogy stiláris szempontból sincsen semmilyen eltérés, cezúra a feltételezett és hosszan vitatott két rész között.

A mű nem csak szerkezeti szempontból különleges, hanem tartalma is nagyon sok kultúrtörténeti, vagy akár gondolkodástörténeti újdonsággal szolgál, és ezek sem csak az első caputokra korlátozódnak.

Szinte már „lerágott csontként” lehetne említeni a Dániel könyvének 9. fejezetéről szóló részt, de az is – az egyoldalú vizsgálat, a számok és események merev követése miatt – hagyott még helyet az új eredmények feltárására. Ennek elemzése a jelen dolgozatban egészen más, mint amit a szakirodalom eddig produkált.

A források elemzése értelemszerűen felveti Tertullianus korának történeti vizsgálatát. A *tertullianusi corpus*ból nyerhető adatok mellett felhasználjuk a *régészeti* eredményeket is.

A *tertullianusi humor* és *polémia* elemzése szintén lényeges pontja a dolgozatnak, hiszen olyan két pontot érint, amelyet a kutatás vagy teljesen mellőzött, vagy csak felszínesen érintett.

III. A kutatás eredményei

a.) Bár az *Adversus Iudaeos* a *Corpus Tertullianum* nem egyik legtöbbet elemzett műve, de nem lehet azt állítani, hogy ne foglalkozna vele a szaktudomány. Olvasták már az ókorban, ismerték a középkorban, de a modern korban is foglalkoztak a művel. Herman Tränkle már több helyen említett műve óta talán még inkább felfigyelt rá a szakkutatás. Az irodalmi lexikonok címszávaiban is egyre többször olvashatunk róla, szerzőtől függően hol teljesen, hol pedig félig elismerve Tertullianus szerzőségét, azonban már nem találunk egyet sem, amelyik teljességgel tagadná Tertullianus szerzőségét. A kutatás (Capelle, Hoppe, stb)²⁵ mindenképpen a formai,

²⁴ KERÉKES, E.: A Biblia tipológiai/figurális értelmezése – Tipológia és posztmodern. *Kellék* 15-16 (2000), 205-223.

²⁵ SEMLER, J. S.: *Dissertatio de varia, et incerta indole librorum Q. Septimii Florentis Tertulliani* Halle, 1776; BURKITT, F.C.: *The old latin and the Itala*. Cambridge 1896; HARNACK, A.: *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius, part II: Die Chronologie, vol. 2: Die Chronologie der Literatur von Irenaeus bis Eusebius*. Leipzig, 1904, 288-292.; AKERMAN, M.: *Über die Echtheit der letzteren (sic!) Hälfte von Tertullians Adversus Iudaeos*. Lund, 1918; HOPPE, H.: *Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians*. Lund, 1932; CAPELLE, P.: *Le texte du psautilier latin en Afrique*. Rome, 1913; CLASSEN, C.J.: *Der Stil Tertullians: Beobachtungen zum Apologeticum*.

nyelvi elemzések vagy eredeti, vagy hamisítvány volta mellett tört pálcát. Az eredetiség alapvető problémája és a dogmatikus művek elemzése alkotta a tudományos kutatás eddigi fő irányát.

b.) *A szöveg fordítása* nem kis feladat elé állítja a vállalkozót – talán nem véletlen, hogy a Vanyó László által szerkesztett *Ókeresztény latin írók* sorozatból²⁶ kimaradt ennek a műnek a műfordítása, de természetesen az eredetiség körüli, heves viták is elbizonytalaníthatták a szerkesztőket a műnek a sorozatba való felvételével kapcsolatban.

A szöveg komoly feldolgozása abban is segíti a kutatót, hogy mint egy irodalmi művet komolyan átgondolja annak szellemét, egységét, esetleges kuszaságát is. Így olvasva – egyszerű műkedvelőként – szintén meglep a mű olvashatósága. Ugyanakkor semmiképpen nem kelti a kettős szerkesztés érzését az olvasóban, annak ellenére, hogy bizonyos ismétlések ténylegesen rámutatnak a végleges megszerkesztettség hiányára.

c.) Tertullianus alaptermészetéhez – úgy tűnik – hozzátartozott a küzdelem. Altaner azt mondja, hogy minden írása vádirat.²⁷ A keresztények és a zsidók közötti polémia már egészen korán elkezdődött, pontosabban már Jézus életében. Krisztus maga is több alkalommal vitázott a farizeusokkal, az írástudókkal és a szadduceusokkal. A zsidók és keresztények közötti polémia Tertullianus számára is ismert volt, aki az *Adversus Iudaeos*-ban bőven használja a polemikus elemeket. Különböző témák adnak okot a polémiára: az isteni törvények általános volta, körülmetélés, a Sabbat és Krisztus eljövetele.

d.) Tertullianus is, mint sok korabeli keresztény író ismerte és használta a figurális értelmezést, a típusok és művében felhasználta a típusokat és antitípusokat: A figura szó Tertullianus műveiben több alkalommal szerepel,²⁸ a figurális értelmezést általában a kényesebb kérdések tárgyalásánál használja. Az *Adversus Iudaeos*-ban is több helyen felbukkan a szó,²⁹ és természetesen használja is a tipológiai értelmezésben rejlő lehetőségeket, különösen a bizonyítás folyamatában. A legjobban kifejtett elem Káin és Ábel típusa, akiknek természetesen megvan a maguk újszövetségi antitípusa: Káin és Ábel személyének és áldozatának kettősségében Tertullianus a zsidó és a keresztény nép kettősségét véli felfedezni. Tertullianus magyarázata, ha egy kicsit tendenciózusnak tűnik is, jól tükrözi a korai keresztények és a zsidók viszonyát: testvérek voltak az egyistenhitben, de egymás ellenfelei az üdvösségre formált előjogok alapján. Megállapítható, hogy Káin és Ábel történetének ez a fajta kettőssége, ha nem Tertullianusnál vetődik is fel először, de ő az, aki nyíltan és bővebben kifejti a történetnek ezt a fajta interpretációját, ami ettől kezdve egyre ismertebb lesz a későbbi korok irodalmában és képzőművészetében.

e.) A *confirmatio*, olyan gondolkodástörténeti és kultúrtörténeti szempontból fontos kérdést és történetet ad az olvasó kezébe – a Dániel könyvének 9. fejezetében található jóvendöléseket –, amelynek aprólékos elemzése fontos következtetések birtokába juttat bennünket.

A Dániel-féle jóvendöléssel kapcsolatban Tertullianus szeme előtt egyetlen fontos probléma lebegett: a megváltás igaz voltának és a zsidók szomorú sorsának bizonyítása, és semmiképpen sem a teljes történelmi pontosság. Ennek a felsorolásnak közepén természetesen maga Krisztus áll, ami a kérdés sarkalatos bizonyítási pontja. Ez a próféta jóvendölésében is olyan referencia pont, amely két részre osztja a jóvendölést, beiktatva a templom építésének és lerombolásának ideje közé. Emellett azonban nem mellékes kérdés annak beillesztése sem, hogy a jeruzsálemi templom lerombolása is meg volt ugyanebben a próféciában jóvendölve: a zsidók bűnhődni fognak bűneik miatt, elvesztik az isteni kegyelmet, aminek fontos jele, hogy a templom le lesz rombolva. Ez azonban történelmi tény, melyet már a zsidók sem tudtak tagadni Tertullianus korában, amint történelmi tény volt a templom újraépítése is a babiloni fogság után, és e kettő

Voces 3 (1992) 93-107.; DUNN, G.D.: *Tertullian's Adversus Iudaeos: a rhetorical analysis*. Washington, 2008.

²⁶ VANYÓ, L. (szerk.): *Tertullianus művei* (Ókeresztény írók 12). Budapest, 1986.

²⁷ ALTANER, B., STUIBER, A.: *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*. Freiburg-Basel-Wien, 1978, 131.

²⁸ Összesen 82 alkalommal fordul elő.

²⁹ *Adv. Iud.* 2.5; 9.15; 9.20-22; 10, 1; 14.10.

között akkor történelmi ténynek kell tekinteni Krisztus eljövételét, akiről szintén beszél Dániel próféta.

f.) A retorikai felépítés elemzése, mint már korábban említettem, szinte teljességgel hiányzik a korábbi kutatásból. Ennek első lépéseként azt kellett megvizsgálnom, hogy milyen volt a retorika állapota Kr.u. a második században, milyen irányzatok léteztek és mennyire érvényesült a cicerói ékesszólás elmélete. Az a képzési ideál, amelyet Cicero felvázolt, a köztársaságkorból a császárkorba való átmenet után törés nélkül folytatható volt. Szerzőnk korára lett a retorikának olyan politikai-társadalmi háttere, amely szükségessé tette, hogy az a képzés elsőrangú médiuma legyen. A retorika ennek köszönhetően nem indult teljesen hanyatlásnak. Bár a politika formája, s ezzel együtt a szónoklat gyakorlati feltételei változtak, a retorika továbbra is fontos szerephez jutott a császári bürokráciában, külpolitikában és a standardizált és kodifikált joggyakorlatban, így bizonyos értelemben még tágabb lett felhasználásának köre. Sider már korábban rámutatott arra, hogy Tertullianus igen is jártas volt a retorikában, ami – mint láthattuk – szinte természetesnek vehető az őt körülvevő milliók köszönhetően. A retorikai műveltség nemcsak Tertullianusnál, hanem az egész ókeresztény irodalomban nagyon fontos szerepet töltött be és szinte minden, ebben a korban alkotó szerzőnek a művein kimutatható ez a hatás. Nem is véletlen, hiszen a Tertullianus korában élő keresztényeknek nem egyszerűen terjeszteni kellett a hitet, hanem a hit ellen támadókat le kellett győzniük, vagy éppen meg kellett őket győzniük. Tertullianus is ezt teszi: művében nem azt írja le, hogy miként is győzte le a prozelitát, hanem hogy hogyan is kellene fellépnie bármelyik kereszténynek hasonló helyzetben, milyen támadások érhetik, és azokra a támadásokra melyek a lehetséges válaszok. Nem egyszerűen egy megtörtént csetnek a leírását, hanem komoly enkheiridiont tarthatott tehát a kezében a keresztény olvasó. Mindezek mellett azonban nem csak a keresztényekhez szól a mű, hiszen ha más szempontból nézzük, nem a keresztényeket szeretné meggyőzni, hanem éppen ellenkezőleg a zsidókat a keresztények igazáról.

g.) A fenti következtetésekből kiindulva kimutattuk, hogy az *Adversus Iudaeos* és egyáltalán Tertullianus retorikai alkata kapcsolódik a cicerói ideálhoz, és ezt szem előtt tartva igyekeztünk jelen műben a klasszikus retorikai felépítést és stíluselemeket kimutatni.

Exordium: az *Adversus Iudaeos exordiuma* rövidre szabott, az I. 1-3.-at foglalja magába. Ebből ismerjük meg azt a korábbi eseményt, hogy ti. egy zsidó prozelita és egy keresztény közötti vitatkozásról van szó, amely Tertullianust arra készítette, hogy megírja ezt a művet.

Narratio: Az *Adversus Iudaeosban* a *narratio* az 1.3-tól az 1.4.-ig tart és alaptulajdonsági közé tartozik: *brevis, aperta, probabilis*, és a következő kérdésekre adja meg tömören a választ: *quis? quid? quibus auxiliis, cur?*

Tehát az Isten maga az, aki megígérte, hogy két nép fog születni, mégpedig Ábrahám és Rebeka ivadékából, mindkettőt gensnek nevezték, hogy nehogy valamelyik neve alapján magának követelje a kegyelem előjogát.

Partitio: Az 1.4.-től kezdődően a *partitio*val folytatódik az értekezés. Igaz, a 2.1.-ig terjedő részt lehetne narratióként is felfogni. Itt egy egyszerű kérdéssel, egy *quaestio simplex*szel indít: *Cur...?*³⁰ Azt mutatja be, hogyan teljesítette Isten ígétét, amelyet Rebekának tett: *Duae gentes in utero tuo sunt, et duo populi de utero tuo dividuntur, továbbá: et populus populum superabit, et maior serviet minori*. Továbbá röviden kijelöli, hogy mi következik a *refutatio*ban: a régi törvény érvényességének a megszűnése; majd a *confirmatio*ban az új törvény megszületéséről fog beszélni.

Tertullianus végeredményben két dolgot szögez le: egyrészt, hogy a zsidók kiestek az örökségből, másrészt, hogy a Krisztus iránti elkötelezettségüknek köszönhetően a pogányok kerültek a helyükre.

Refutatio: A *refutatio* 2.1.-nél kezdődik és a 6.1.-ig tart. Ebben Tertullianus arra törekszik, hogy legyőzze azt az álláspontot, hogy az isteni kegyelem, megváltás csak egyedül a zsidóknak

³⁰ *Adv. Iud.* 2.1. *Cur etenim deus universitatis conditor mundi totius gubernator hominis plasmator universarum gentium sator legem per Moysen uni populo dedisse credatur et non omnibus gentibus adtribuisse dicatur?*

lett volna megadva. A zsidó bizonyítékok közül azt a négyet, amellyel saját nézeteiket védték, külön is elemzi. Ennek során arra a véleményre jut, hogy ezek a bizonyítékok nem nyilvánvalóak, sőt mesterkéltek és ráadásul nagyon sok bibliai érvet mellőznek. A négy bizonyíték: a törvény,³¹ a körülmetélés,³² a Sabbat,³³ az áldozatok.³⁴ Minden esetben feleleveníti a zsidó álláspontot (2.1.10.; 3.1.; 4.1.7.; 5.3.), megkérdőjelezi annak igaz voltát, majd megpróbálja megcáfolni, kiemelve azokat az összeférhetetlenségeket, amelyek akkor jelentkeztek, ha összehasonlítja állításaikat más szentírási szövegekkel. Felszólítja zsidó ellenfeleit, hogy válaszoljanak az ő felvetéseire (2.10-11; 4.6.), bár meg van győződve arról, hogy nem fognak tudni feleletet adni érveire.

Érdemes megfigyelni, hogy Tertullianus a *refutatio* elején kitűzött tárgyalási sorrendet nem tartja be. Tertullianus valószínűleg a mesterkéeltség látszatának elkerülése érdekében teszi ezt, jóllehet a véletlenszerűséget vagy szerkesztési hanyagságot sem lehet kizárni.

Confirmatio: Az *Adversus Iudaeos*-ban a *confirmatio* a 6.2.-vel kezdődik, és pedig a *partitio*-ban már zömmel felsorolt főbb gondolatok megismétlésével. Tertullianus bizonyítani akarja, hogy a régi törvény megszűnt, amelyet a *refutatio*-ban már elemzett, és az új, a megígért törvény elérkezett, amelynek tárgyalása éppen a *confirmatio*-ban történik: *ostendere... operari* (*Adversus Iudaeos* 6.2.). A bevezetőben két olyan kérdést tesz fel, amely később, közvetve vagy közvetlenül befolyásolja a bizonyítás folyamatát. (1) Ki lett-e nyilatkoztatva, hogy Krisztus el fog jönni? (2) Krisztus elérkezett-e már?

Az indításnál nem szentel nagyobb figyelmet annak bizonyítására, hogy a régi törvény helyébe az új törvény lépett, hiszen sokkal fontosabb annak elemzése, hogy az új elérkezett-e, hiszen ha az új elérkezett, az természetszerűleg felülírja a régit. Bővebben a második kérdést tárgyalja (7. 1.), mégpedig négy pontba osztva fel:

1. az idő, amikor a próféták jóslatai alapján Krisztusnak el kellett jönnie;
2. annak bizonyítása, hogy az idők beteljesedésével egy időben el is jött;
3. általános prófétai tételek, témák Krisztus eljövételével kapcsolatosan;
4. Krisztus eljövedele és az új törvényadás közötti kapcsolat.

Mindezek mellett van egy kisebb *digressio* (7.3 - 8.1). Ebben azzal érvel, hogy Krisztus már elérkezett, hiszen a nevében való hit már elterjedt az egész világon.

Peroratio: Az *Adversus Iudaeos* esetében nem annyira élesen elválasztható módon, mégis megtalálhatók ebben a részben a befejezéshez szükséges eszközök, igaz a megelőző *caput* végének zavaros szerkesztése itt is folytatódik. Tertullianus azt feltételezi, hogy elegendő az, amit eddig a pontig áttekintett (14.11). Mi is ez? Krisztus fellépése, az isteni írárok és azok beteljesedése. Az isteni írárokat nem fejti ki bővebben, mert azokban tömören minden benne van, hiszen mindent (születés, szenvedés, feltámadás, uralom stb.) a szentírási szövegek alapján igyekezett bizonyítani. Vagyis, ha a népek csodálatos módon Krisztushoz emelkednek fel, azon nem kell csodálkozni (14.12). Mindezek után jöhet egy *amplificatio*, hiszen mi van annál nagyobb dolog, mint amit az Isten mondott a fiáról: ma születek magamból, neked adom a földkerekséget (14.12). A következő részeket akár mint egy gúnyos *commiseratiót* is lehet értelmezni (14.13-14.14).

Annak ellenére, hogy ebben a befejező részben nem annyira tisztán lelhetők fel a retorikai művek zárásának szokásos ismertető jegyei, mégis kijelenthető, hogy az elemzéssel közelebb kerülhettünk annak bizonyításához, hogy a művet egységes egészként kell kezelni a fentebb jelzett fogalmak menet közben történő betoldása ellenére.

f.) Tertullianus humoráról keveset írtak, polémikus hangvételét kutatták inkább, általában azonban ezzel a művel az ilyen jellegű munkák általában csak címszószerűen foglalkoztak. Éppen ezért éreztem úgy, hogy a műnek a maga teljességében való kutatásához ezen két vetület kiemelése is hozzátartozik, hiszen ha e vitairatot retorikai szempontból vizsgáljuk, amely a

³¹ *Adv. Iud.* 2.1.-10.

³² *Adv. Iud.* 2.10.-3.6.

³³ *Adv. Iud.* 4.1.

³⁴ *Adv. Iud.* 5.1.-7.

disszertáció egyik lényeges eleme, akkor ezek a polémikus összetevők mellőzhetetlen eszközök, amelyek elősegítik, hogy az egyszerű olvasóból adekvát olvasó legyen. Nyilván az olvasók fel is teszik a kérdést, hogy e műben létezik-e humor? Természetesen nem mondhatjuk, hogy túlárad benne a jókedv, de helyel-közzel találunk ilyen jellegű részeket. Az ironikus és humoros fordulatok megfogalmazásánál a szerző rendkívül körültekintő és megfontolt.

g.) Új a dolgozat szemléletmódja: mert a Tertulliani *Adversus Iudaeos* cím arra utal, hogy ez a dolgozat az egész művet egységesnek és tertullianusinak tartja, és így is kezeli. Míg a művel foglalkozó eddigi munkák annak csak egy-egy szegmensét vizsgálták, egy-egy bizonyos kultúrtörténeti vagy tudomány területi szempontból, addig én egy kicsit tágabb történeti, irodalmi és irodalomelméleti szempontból vizsgáltam azt.

Végül megállapíthatjuk, hogy az *Adversus Iudaeos* egy olyan eredeti állapotban fennmaradt mű, amelyen végig követhetjük Tertullianust, az író műve megalkotásának folyamatában: láthatjuk gondolkodásmódját, szerkesztési koncepcióját, bibliaidézési szokásait. Megállapíthatjuk tehát, hogy a korábbi kutatási eredmények nem voltak hiábavalóak, akár az eredetiség mellett vagy éppen az ellen szóltak, mert rájuk támaszkodva és a belőlük levonható következtetéseket is felhasználva élénk tárul egy új, eddig nem ismert változat: az *Adversus Iudaeos* Tertullianus gondolatvilágát tükrözi a maga teljességében és az egyedüli olyan tertullianusi mű, amely bepillantást nyújt az olvasó számára Tertullianus alkotó műhelyébe, a nyers alkotás folyamatába.

Lehet így is fogalmazni: az *Adversus Iudaeos*-ban látjuk Tertullianust magát, amint alkot, és nem csupán a művét, amit alkot. Dolgozatom ennek megismeréséhez igyekszik fontos támpontot nyújtani.

KONFERENCIA

CHARAKTÉR

An International Seminary on Magical Signs in Antiquity*

2010. szeptember 24., ELTE, Ókortörténeti Tanszék

Program:

Kirsten Dzwiza (Németország): Neue Erkenntnisse zu den Objekten des „Pergamon-Kits“

Az az információ, amelyet a Pergamonból származó tíz tárgy leletkörülményeiről a *Mitteilungen des Athenischen Instituts* 24, 1899. kötetében olvashatunk, mindössze arra korlátozódik, hogy az alsó városban találták. A leleteket 1905-ben publikálta részletekbe menően Richard Wünsch. Egészen napjainkig összetartozó jóskészülék darabjaiként értelmezték az egyes elemeket. Sigurd Agrell 1936-ban 130 oldal terjedelemben a lelet az eddigi legrészletesebb interpretációját adta, amelyben az egyes varázsjelek értelmezésére helyezte a fő súlyt. Ő is úgy értelmezte, hogy ezek mind egy készlet darabjai. 2004-ben Richard Gordon elsőként kérdőjelezte meg ezt az álláspontot, és minden tárgynak külön, saját értelmezést kívánt adni. Az első publikáció óta alig néhány fotó jelent meg a leletekről, amelyek az elméleti munkát alátámaszthatnák. Egyetlen szerző sem vizsgálta meg valamennyi tárgyat saját maga. Wünsch kijelentéseit, rajzait és elméleteit minden kritika nélkül vették át. Több mint száz év elteltével, a mágiakutatás újabb eredményeinek figyelembe vételével eljött az ideje az eszközök újabb, helyszíni tanulmányozásának, amelynek eredményeit egy 2011-ben megjelenő monográfia foglalja össze. Az előadás a karakterek vizsgálatát és új fényképeken történő bemutatását összekötötte a korábbi interpretációk eredményeinek újraértelmezésével.

Gideon Bohak (Tel Aviv): The Charakteres in Jewish Magic, from Late Antiquity to the Middle Ages

Az előadás a késő antikvitás és a középkor zsidó mágikus szövegeiben előforduló mágikus jeleket vizsgálta, különösen a görög stílusú karakterekre (ring-letters, Brillenbuchstaben), és a muszlim befolyási területeken az arab stílusú vonalas jelekre („line-signs”, Siegel). A cél annak vizsgálata volt, hogyan bukkannak föl ezek különböző helyeken és időkben, és annak, hogy mi lehetett a funkciójuk az adott szövegeken belül.

Nagy Árpád (Budapest): Über die Interpretation der Charakteres auf Zaubergemmen

Az előadás azt vizsgálta, miért nem helyes a karaktereket elszigetelten interpretálni a mágikus gemmákon. A második rész megpróbálta értelmezni a jól ismert Chnoubis-jel példáján, hogy milyen szabályok határozták meg e jel használatát a mágikus gemmákon. Végül azzal a kérdéssel zárta gondolatmenetét, hogy e mágikus gemmák kulturális kontextusát kettős (görög, egyiptomi) vagy inkább hármas (görög, egyiptomi és zsidó) összetételűnek kellene tekinteni?

Németh György (Budapest): Ein magischer Satz. Über DT 276-283

A. Audollent hatalmas munkája (*Defixiones tabellae*) több olyan átoktáblát közöl, amelyeken egy 5 karakterből álló „mágikus mondat” jelei mindig meghatározott sorrend szerint szerepelnek (DT 276–285). Audollent csak egy alkalommal rajzolja le a jeleket, a többi előfordulásnál csak jelzi, hogy ezek ugyanazok a jelek. A táblákat Hadrumetumban találták, a Kairouanba vezető út menti római temetőben, és néhányukat már elolvasta Cagnat, mielőtt a gyűjteményt az ásató Goetschy tábornok a párizsi Bibliothèque Nationalnak ajándékozta. E táblák ma már sajnos nincsenek olvasható állapotban. Clermont Ferrand levéltárában, Audollent levelei között három olyan ólomtáblát találtam, amelyek ugyanezt a karakteresort tartalmazták, és amelyeket Audollent 1906-ban publikált. Az egyes jelek kissé különböztek az eddig ismertektől, sőt még egyetlen táblán belül is, ami fölveti a kérdést, hogy meddig tekinthetünk egy eltérést egyszerű variációnak, és mikortól beszélhetünk egy másik, eltérő karakterről? Az mindenesetre bizonyos, hogy e mágikus mondatot minden esetben kocsiversenyzők ellen alkalmazták.

* Az OTKA K 81332 program támogatásával.

Bácskay András (Budapest): Magic-religious Symbols in ancient Mesopotamia

A mezopotámiai mágikus-vallási szimbólumok vizsgálata a mezopotámiai vallás kutatásának része. Különféle régészeti emlékek (pecsénymók, amulettek, ékírássos agyagtáblák, sztélék, kül. kudurrû) felületén figyelhetjük meg sok szimbólum képét, és néhány szimbólum listáját elolvashatjuk az ékírássos (lexikai és rituális) szövegekben. Az előadás első fele a kutatás fő irányait foglalta össze, a második részben pedig az ún. Lamaštu amulet mágikus háromszögének lehetséges interpretációját adta.

Fodor Sándor (Budapest): 'Charakters' in Arabic Magic

Az előadás nagyívű áttekintést nyújtott a különféle arab nyelvű mágikus kéziratokban és tárgyakon alkalmazott karakterekről, azok kontextusáról, eredetéről és esetleges értelmezhetőségéről.

Láng Benedek (Budapest): Characters and Magic Signs in the Picatrix and other Medieval Magic Texts

Az előadás arra hívta fel a figyelmet, hogy a középkorban a karakter szónak több eltérő jelentése volt. Utalhatott érthetetlen vagy asztrológiai szimbólumokra, amelyeket talizmánpecsétre jegyeztek föl, mágikus célra használt latin betűkre, valamint a leírt ráolvasásokra és varázsszövegekre. Karaktereket spirituális lények megnevezésére is gyakran használtak a talizmán- vagy égi mágiában. Az előadás áttekintette a karakterek használatát a különböző középkori forrásokban (szöveges amulett, nekromantikus kézikönyv, talizmánmágiával foglalkozó szövegek), és külön figyelmet szentelt a középkori mágia legismertebb összefoglalásának, a Picatrixnak.

Németh György

100 éves az ókori keleti kultúrák kutatása és oktatása

az ELTE Bölcsészettudományi Karán

ELTE, Budapest, 2010, október 28.

Dezső Tamás: Köszöntő

Török László: A magyar egyiptológia története Mahler Ede kinevezésétől napjainkig

Komoróczy Géza: Az ókori Elő-Ázsia a pesti egyetemen: nemzeti célok vagy tudományos kutatás

Jan Assmann: Ancient Egypt and the Cultural memory of the West

Németh György

Római jog, jogösszehasonlítás, európai jog

Az ELTE ÁJK a fenti címmel rendezett konferenciát 2010. november 8-án a Magyar Tudomány Ünnepe programsorozat keretében. A köszöntők után az alábbi előadásokat hallhatta a közönség:

Csehi Zoltán (Római jog az Emberi jogok Európai Bíróságán) egy 1939-ben Andorrában induló és az 1990-es években az Európai Bíróságon záródó eset kapcsán arra a kérdésre irányította rá a figyelmet, vajon a római jog megoldásai felhívhatók-e a modern bírósági gyakorlatban. A válasz pozitív lett.

Földi András (A kötelmi jog általános része mint rendszertani egység kialakulása) annak nyomait kutatta, hogy a kötelmi jog általános része mikor és milyen körülmények között lett önálló szerkezeti része a törvénykönyveknek. Megállapította, hogy erre nincs irányadó nemzetközi gyakorlat, mert sok helyütt valamilyen formában tovább él a justinianusi Institutiókra épülő tagolás. A kötelmi jog általános részét a pandektajogászok alakították ki a 19. században, felhasználva 16. századi előzményeket is.

Hamza Gábor (A római jog oktatása a XXI. században) abból a kérdésből indult ki, vajon szükséges-e, és ha igen, milyen mértékben a római jog oktatása napjainkban. Hamza Gábor amellett érvelt, hogy nem csak a római magánjog, hanem a római közzog oktatása is fontos, aminek megvan az az előnye, hogy anyaga nem függ a római jog későbbi recepciójától. A római jognak

kiemelt szerepe lehet a jogrendszerek konvergenciája és a jogösszehasonlítás terén is.

Jakab Éva (A római jog művelésének újabb tendenciái) arra a Mitteis nevéhez köthető elméletre alapozott, miszerint a birodalmi jog és a népjog (Volksrecht) egymás mellett élése különösen a birodalom keleti tartományainak esetében mindmáig elismert. Véleménye szerint nagyobb szerepet kell kapnia az élő jog kutatásának, vagyis annak, hogyan is működött a jog. Úgy véli, hogy pusztán a római jogi szakírók elméleti munkásságára való hivatkozás e tekintetben eltúlzott.

Werner Ogris (Die Historische Rechtsschule und das ABGB) végigkövette azt a változást, amely az osztrák jogi oktatásban és jogtudományban 1848-at követően végbement. Vázolta, hogy az Osztrák Polgári Törvénykönyv exegetikus feldolgozására és oktatására milyen hatással voltak a német Történeti Jogi Iskola által kidolgozott elméletek. Több példát hozott a magánjog különböző területeiről arra, hogyan változott meg egyes jogintézményekkel kapcsolatban az osztrák magánjogászok felfogása a német jogtudomány behatására.

Pókecz-Kovács Attila (A letét ingyenessége és visszterhessége a római jogban és a modern jogrendszerekben) egy érdekes ellentmondást tett meg előadása kiindulópontjául. A római jogban a letét alapvetően ingyenes, miközben a modern jogok a visszterhes változatát teszik meg elsődleges alakzatnak. A letét visszterhes változatának kialakulása Pókecz-Kovács szerint visszavezethető a Digesta egyik szabályáig.

Szabó Béla (Differentiae és collatio – XVII. századi munkák a római jog és a magyarországi jog összehasonlításáról) a magyar jogtörténetben sötét foltnak számító 17. századból vizsgált két olyan munkát, amelyek a ius commune és a helyi jog közötti viszony tisztázására tettek kísérletet.

Gass István (A római jog az újabb magyar bírósági gyakorlatban) kimutatta, hogy a magyar bíróságokon viszonylag gyakori a római jogra való hivatkozás napjainkban is. Egyfelől széles körben alkalmazzák azokat az alapelveket, általános tételeket, amelyeket a római jogászok dolgoztak ki, másfelől viszont még az is megfigyelhető, hogy konkrét római jogi normákra történik hivatkozás.

Pánczél Márk (Római jogi tankönyvünk hallgatói szempontból) felhívta a figyelmet a római jogi stúdiumok fontosságára a jogi oktatás szempontjából. A római jog – véleménye szerint – jól alkalmazható iránytű lehet, amely segíti az eligazodást az egyre inkább differenciálódó jogrendszerben.

Takács Levente

SZIGORÚAN TITKOS KIADVÁNYOK

E rovatban olyan ókori tárgyú – elsősorban egyetemi és múzeumi – kiadványokat ismertetünk, amelyek valamilyen oknál fogva észrevétlenek, vagy méltatlanul kevésbé ismertek maradtak a szélesebb szakmai nyilvánosság előtt. E kötetek tehát nem valamiféle cenzúra tiltása, hanem az információhiány miatt váltak „titkossá”. Célunk az, hogy e kötetek terjesztését adataik pontos közlésével, elősegítsük. Ezúton is kérjük kollégáinkat, hogy megjelent szakmai kiadványaikról adjanak lapunkban tájékoztatást pontos, de rövid tartalmi ismertetés keretében. Számítunk minden megjelent tanulmánykötet, monográfia, disszertáció, emlékkönyv és fordítás ismertetésére. Természetesen nem csak az egyetemi kiadványokra hívjuk föl szívesen a figyelmet. Tekintettel a hazai, meglehetősen kaotikus, könyvkiadói viszonyokra és a könyvterjesztés gyengélkedéseire, előfordulhat, hogy hivatásos könyvkiadók kiadványai is elkerülik az érdeklődők figyelmét. Kérjük a szerzőket, fordítókat és szerkesztőket, használják ki a lapunk által nyújtott segítséget. Minden ókori tárgyú kiadványt térítésmentesen ismertetünk. Az ismertetések célja az információ közlése, nem az értékelés. Kíváncsinos lenne, ha a bemutatást írók azt is megadnák, hogy a megrendelők pontosan kihez fordulhatnak (*kiadó, terjesztő, ISBN szám, oldalszám, név, cím, telefonszám*), és a kiadvány *mennyibe kerül*. Szerkesztőségünk ezúton mond köszönetet mindazon kiadóknak és szerzőknek, akik publikációikat eljuttatták hozzánk, lehetővé téve, hogy megismertessük azokat olvasóinkkal (Debreceni Egyetem Ókortörténeti Tanszék, 4010 Debrecen, Egyetem tér 1.).

A rovatot összeállította Németh György

A Vörös-tenger körülhajózása. Egy ismeretlen alexandriai kereskedő útleírása a Kr. u. 1. századból. Fordította, az előszót, a jegyzeteket írta, a térképvázlatokat készítette W. Salgó Ágnes. *Acta Antiqua et Archaeologica Supplementum XI.*, Szeged, 2010, 69 old. A kötetben sem ISBN, sem ISSN számot nem találtam.

Bengtson, Hermann: A hellenisztikus világkultúra. Fordította Hoffmann Zsuzsanna. JATEPress, Szeged, 2010. 179 old. ISBN 978-963-482-998-0.

Buza Andrea – Keszi Tamás: Aranytárgyak az Intercisa Múzeum gyűjteményéből. Az Intercisa Múzeum Kincsei VI. Intercisa Múzeum, Dunaújváros, 2009. 72 old. ISBN 978-963-87239-6-3. Ára: 1500 Ft.

Cicero: Összes perbeszédei. Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Nótári Tamás. Lectum Kiadó, Szeged, 2010. 1275 old. ISBN 978 963 9640 31 3. Ára: 8990 Ft.

Czeglédy Anita – Horváth László et al. (szerk.): Pietas non sola Romana. Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata. Typotex Kiadó – Eötvös Collegium, Budapest, 2010. 961 old. ISBN 958 963 9548 24 3.

Fazekas F. – Gábor Ó. – Nagy L. – Visy Zs.: A késő római kor és az ókereszténység Sopianae és Valeria területén. Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis, Supplementum 10. Pécs, 2010. 48 old. ISBN 978-963-642-355-1.

Ferenzi Attila: Vergilius harmadik évezrede. Gondolat Kiadó, Budapest, 2010. 170 old. ISBN 978 963 693 057 8. Ára: 2700 Ft.

Grüll Tibor: Áruló vagy megmentő? Flavius Iosephus élete és művei. Kalligram, Pozsony, 2010. 328 old. + 8 képtábla. ISBN 978-80-8101-358-4. Ára: 3200 Ft.

H. Kérdő Katalin – Schweitzer Ferenc (szek.): Aquincum. Ókori táj – ókori város. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2010. 174 old. ISBN 978-963-9545-32-8. Ára: 3800 Ft.

M. Nagy Ilona – Szekeres Csilla – Takács Levente – Varga Teréz: Xenia. Tanulmányok a nyolcvanéves Tegye Imre tiszteletére. AGATHA XXIV. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. 396 old. 20 kép. ISBN 978 963 318 077 8.

Szabó Ádám: Priests of Noricum. Noricum papság. István Hahn Lectures II., Budapest, 2010. 82 old. ISBN 978-963-284-152-6.

Salát Gergely: A régi Kína története. Konfuciusz Könyvtár 1. ELTE Konfuciusz Intézet, Budapest, 2010. 94 old. ISBN 978-963-284-132-8. Ára: 1500 Ft.

Steiger Kornél: Tanulmányok az antik görög filozófiáról. Gondolat Kiadó, Budapest, 2010. 348 old. ISBN 978 963 6910 82 8. Ára: 3450 Ft.

Szekeres Csilla (szerk.): Tempora et mores. Etikai normák és beszédmódok változása Rómában a Kr. e. I. sz. és a Kr. u. I. sz. között. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. 296 old. ISBN 978 963 318 020.

Szoboszlai-Kiss Katalin: Poszeidóniosz Töredékek és kommentár. L'Harmattan, Budapest, 2009. 289 old. ISBN 978-963-236-208-3. Ára: 2600 Ft.

Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum. Das Mithräum non Fertőrákos. Fordítás: Tóth Henriett. Pán Kiadó, Budapest, 2007. 103 old. ISBN 978-963-06-3783-1. Ára: 1500 Ft.

Wojtilla Gyula: Kasyapiyakrsisukti. A Sanskrit Work on Agriculture. Edited with an introductory study by Gyula Wojtilla. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2010, 144 old. (Beiträge zur Kenntnis südasiatischer Sprachen und Literaturen 21) ISBN 978-3-447-06265-7. Ára: 39 Euro.

Kérjük kedves szerzőinket, hogy PhD tézisüket elektronikus és nyomtatott változatban is küldjék el címünkre, az alábbi adatokat is feltüntetve:

- A doktori iskola pontos megnevezése
- A témavezető neve és egyetemi/kutatói beosztása
- A disszertáció angol nyelvű címe
- Ha a disszertáció különleges karaktereket is tartalmaz, kérjük, a fontokat is mellékeljék.

Bulletin of Ancient Studies

No. XXII.

Editor-in-chief: György Németh

Editor: Péter Forisek

The aim of this periodical is to create a lively forum for all sorts of activities and communications in the field of ancient studies. This field is extremely broad: we look forward to communications from classical philologists, historians, linguists, archaeologists, orientalist and everyone else concerned with ancient studies in Hungary. We do not intend to be a scholarly periodical of a classical fashion, but rather an open forum and news bulletin of classical scholars and students in Hungary.

Contents of the present number:

Necrolog

Alföldy Géza: Pekáry Tamás †3

Aurea Aetas (An interview with a prominent Hungarian classical scholar)

Németh, György: Interview with Géza Alföldy6

New Generation (The abridged versions of two PhD dissertations)

Pataricza, Dóra: Phlegon's Marvellous Stories.....13

Pap, Levente: Tertulliani Adversus Iudaeos20

Conference

Németh, György: CHARAKTÉR. An International Seminary on Magical Signs
in Antiquity26

Németh, György: 100 years of research and teaching of Ancient Eastern cultures at the
Faculty of Humanities, Loránd Eötvös University.....27

Takács, Levente: Roman law, comparative law, European law.....27

Top Secret Publications29

T a r t a l o m

Nekrológ

Alföldy Géza: Pekáry Tamás †	3
------------------------------------	---

Aurea aetas

Németh György: Beszélgetés Alföldy Gézával	6
--	---

Utánpótlás

Pataricza Dóra: Phlegón csodálatos történetek című műve	13
Pap Levente: Tertulliani Adversus Iudaeos	20

Konferencia

Németh György: CHARAKTÉR. An International Seminary on Magical Signs in Antiquity	26
Németh György: 100 éves az ókori keleti kultúrák kutatása és oktatása az ELTE Bölcsészettudományi Karán	27
Takács Levente: Római jog, jogösszehasonlítás, európai jog	27

<u>Szigorúan titkos kiadványok</u>	29
--	----